

86.313.154)
№-87.

H.NURMATOV, N.YO'LDOSHEVA

O'ZBEK XALQ MUSIQA IJODI

TOSHKENT-2007

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдач _____

ООО «Ирина» г.Ташкент тел: 497-4000

80.343 (51)
N-87.

OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
O'RTA MAXSUS KASB-HUNAR TA'LIMI MARKAZI

H.NURMATOV
N.YO'LDOSHEVA

O'ZBEK XALQ MUSIQDA IJODI

Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma

5584

18

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

18

AXBOROT-RESURS
MARKAZI 5584

G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2007

*Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi ilmiy-metodik
birlashmalari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi
Kengash tomonidan nashrga tavsiya etilgan*

T a q r i z c h i :

D. Qodirov — Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat
Pedagogika universiteti dotsenti

N-Y 4905000000-29
M 352(04) —2007 qat'iy buyurtma 2007

ISBN 978-9943-03-029-9

© H. Nurmatorov, N. Yo'ldosheva,
G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-
matbaa ijodiy uyi, 2007-y.

KIRISH

Xalq urf-odatlari va an'analari xalqimizning o'zi kabi umrbodiy, mehdaryodir. Yurtimizning har bir go'shasida o'ziga xos marosimlar, oilaviy-maishiy va mehnat bilan bog'liq an'analar, nomlarning mehr bulog'idan qaynab chiqqan orombaxsh alla-yu oqlahlar mavjud. Xalq marosimlari jo bo'lgan asriy qadriyatlar, ma'naviyat ko'zgusiga aylangan qanotli orzular, folklor ijrochilarning ko'p asrlar davomida yaratgan ijodiy faoliyati natijasida shayqallanib, barkamollashib kelgan qadimiy urf-odatlar va an'analarni o'rganish milliy qadriyatlarimiz mohiyatini yanada yanamroq anglash, tushunish imkonini beradi.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan milliy qadriyatlarni tiklash, unutilgan an'analarni keng ommalashtirish va ularni chuqur o'rganish uchun zarur sharoitlar yaratildi.

O'zbek xalqining urf-odat, an'ana va marosimlariga alohida e'tibor berilishi ma'naviy tiklanish jarayoni jadal kechayotgan hozirgi kunda muhim ahamiyatga ega. Chunki yoshlarni yangicha ruhda tarbiyalash, ularning ongiga milliy mustaqillik g'oyalarni chuqurroq singdirish, ajdodlarimiz yaratgan qadriyatlar mohiyatini keng targ'ib qilishda an'ana va marosimlar mohiyatini anglash, ularni chuqurroq tushuntirish milliy istiqloq g'oyasini keng ommaga yoyishning ta'sirchan vositalaridan biri hisoblanadi.

O'zbek xalqi boy, o'ziga xos ko'p qatlam va seruslub musiqa merosiga ega. O'z tariximizni, milliy urf-odat va an'alarimizni, ma'naviy badiiy merosimizni atroflicha o'rganish va undan bahramand bo'lish har birimizning asosiy vazifalarimizdan biridir. Xalqimiz istiqloqga erishishi munosabati bilan azaliy qadriyatlarimizni tiklash, o'z tariximizni, milliy urf-odat va an'alarimizni atroflicha o'rganish imkoniyati vujudga keldi.

O'zbek xalq musiqa ijodi fani o'zbek xalqining an'alarga boy va badiiy barkamol musiqa ijodi namunalari o'rgatadi hamda yosh avlodda o'tkir did, yuqori badiiy saviya va nafs tuyg'ularni shakllantiradi. Xalq kuy va qo'shiqlarini o'rganish jarayoni, ko'p

XALQ MUSIQASINING UMUMNAZARIY MASALALARI

asrlik qadriyatlarimizning qayta tiklanishi muammosi yillar davomida o'rganib kelinmoqda, shu bois ham «O'zbek xalq musiqasi ijodi» muhim fanlar qatoridan joy olgan. Ushbu o'quv qo'llanma mazmun-mundariyasi o'zbek musiqasining xalq ijodiyoti va og'zaki an'andagi professional musiqasi namunalari qamrab oladi. Bunda xalq tomonidan yaratilgan kuy va ayimlar, ularning yaratilish tarixi, nisbatan murakkab janrlar, og'zaki an'andagi professional musiqasi tarixi va ko'p asrlar davomida rivojlanib kelayotgan o'zbek musiqasi madaniyatiga muxtasar murojaat qilishga harakat qilindi.

O'quvchilarda milliy kuylarni idroklash, xalq musiqasi janrlarining tuzilishi va ijro etilishi bilan birga nazariy va amaliy ko'nikma hosil etish maqsadida mashg'ulotlarning bir necha turlari: jumladan, faol va noan'anaviy shakllari tavsiya etiladi.

O'quv jarayonida ma'ruza bilan birgalikda amaliy mashg'ulotlardan foydalanish lozim bo'ladi. Ushbu qo'llanmaga kiritilgan barcha ma'lumotlarni pedagogika kollejarining ta'lim mazmuniga kiritilgan «O'zbek xalq musiqasi ijodiyoti» fanida qo'llash tavsiya etiladi.

O'quv qo'llanmaning ilova qismida yillar davomida yaratilgan kuy va qo'shiqlarning notalaridan amaliy foydalanish uchun namunalar keltirilgan.

O'zbek xalqi o'z ildizlari bilan qadim-qadim zamonlarga borib borib kelgan musiqasi merosi, xilma-xil musiqasi janrlari hamda boy mavzu vositalari bilan bizning davrimizgacha yetib kelgan. Bundan tashqari manbalar, boy va betakror qadimiy obidalar xabar beradi. O'zbek xalq musiqasi yillar davomida o'rganilib kelinmoqda. Masalan, o'zbek musiqasi merosini to'plash va nota vositasida nashr etilishida V.M. Uspenskiy, Yunus Rajabiy, Ilyos Akbarov, M.Yusupovlarning mehnatlari beqiyosdir.

O'zbek xalq musiqasini yozib olish va qayta ishlash, ilmiy-nazariy tadqiqot o'tkazishda mutaxassis olimlar, jumladan, etnomusiqashunoslari — F.Karomatov, R.Abdullayev, S.Begmatov, O.Mayyoqubovlarning olib borgan etnografik ekspeditsiya natijalari katta.

O'zbek musiqasi madaniyati ikki qatlarga bo'linadi:

1. Xalq musiqasi.

2. Og'zaki an'andagi professional musiqasi.

O'zbek musiqasi merosining ko'rsatib o'tilgan har ikkala qatlami meros davomida og'zaki an'ana tarzida, ya'ni nota yozuvlarisiz, og'zaki ijod etish, og'zaki o'rganish va ijro etish orqali yetib keldi. Olimlar musiqasi merosining ana shu tabiatini inobatga olgan holda xalq musiqasi folklorining bir turi¹, aniqrog'i — xalq og'zaki ijodi shaklida ta'riflaydilar va unga nisbatan «musiqiy folklor»² tushunchasini qo'llaydilar. Folklor namunalari jonli ijro sharoitida yaratiladi, rivojlanadi, targ'aladi.

Xalq musiqasida har qanday xalq ijodi kabi mehnatkashlarning fikri, orzu-umidlari, ularning turmushi va axloqi g'aydalanadi. O'zbek xalq musiqasi mavzu jihatidan serqirraligi, janrlarga boyligi va hayotda tug'gan o'rning xilma-xilligi tufayli ikki guruhga bo'linadi:

1. **Ma'lum vaqt yoki ma'lum sharoitdagina ijro etiladigan kuy-ayimlar:** oilaviy marosim, mehnat qo'shiqlari, mavsumiy marosim kuy-qo'shiqlari, diniy navolar hamda turli tantana, tomosha kabi marosimlarda ijro etiladigan cholg'u kuylari.

¹ O. A. Ibrohimov. «O'zbek xalq musiqasi ijodi». Metodik tavsiyalar. Toshkent, 1994. 3-b.

² «Folklor» inglizcha so'z bo'lib, *folk* — xalqlar, donishmandlik, bilimdonlik degan ma'nolarni anglatadi. Folklor atamasi xalq og'zaki ijodi o'rnida qo'llaniladi.

2. Istalgan vaqtda va har qanday sharoitda, ya'ni barcha joyda ijro etiladigan kuy va qo'shiqlar: o'zbek xalq musiqasi janrlari: qo'shiq, ashula, yalla, lapar, qarsak (turti xil) va shunga o'xshash turli cholg'u kuyi. (Barcha ko'rinishdagi xalq janrlariga izoh beriladi.)

Xalq musiqasi tarkibiy sinkretik¹ san'atdir. Bunda so'z, kuy va o'yin mujassamlashgan. Chunki musiqiy folklorida xalq xatti-harakati, xususan, mehnat jarayoni, urf-odatlariga boy marosimlarni o'tkazish uchun ko'rsatib o'tilgan uch unsur (so'z, kuy, raqs) muntazam ravishda bir-birga aloqadorligida ko'rinadi va bu holat sayil va boshqa oilaviy bayram tantanalarda ijro etiladi. Demak, so'z, kuy va raqs mustarak holatlarini bir so'z bilan bayon etish maqsadida olimlar «aytim» atamasidan foydalanganlar. «Aytim»² — bu musiqiy folklorning hozir bo'lish shakllaridan biridir. Xalq musiqasida «aytim» iborasi bilan, birga unga ma'nodosh «kuylash» iborasi ham ko'p qo'llaniladi. Xalq aytilari keng omma orasida mashhur bo'lib, bu turdagi ijro jamoa va yakka tartibdagi ijrochilar tomonidan aytiladi.

Xalq aytilarining she'riy tarkibini asosan barmoq vaznli xalq she'riyati tashkil etadi. She'riy misralar odada so'z bo'g'inlariga qurilgan bo'lib, barmoq bilan sanaladi. Aytib o'tish joizki, misralarda hiyo (bo'g'in) va usul mustarakligi namoyon bo'ladi. Masalan, she'r misralari 4,5,7, 8,9,10,11 va boshqa turoqda bo'lishi mumkin:

- a) To'rt bo'g'in — usulli misralar:
1. Chor'iy, chan-bar.
 2. Bir'iy, an-bar.
 3. | . | . | . | . |
 4. | . | . | . | . |

b) Besh bo'g'in — usulli misralar:

1. O'rog'im olmos.
2. O'rindan qolmas.
3. Sira ham tolmaz.
4. O'rmasam bo'lmas.

| . | . | . | . |
| . | . | . | . |

¹ O. A. Ibrohimov, «O'zbek xalq musiqasi ijodi». Metodik tavsiyalar. T., 1994, 10-b.
² O. A. Ibrohimov, «O'zbek xalq musiqasi ijodi». Metodik tavsiyalar. T., 1994, 40-b.

- d) Yetti bo'g'in — usulli misralar:
1. Seni haydab bogaman.
 2. Ko'ztumorlar taqaman.
 3. | . | . | . | . | . |
 4. | . | . | . | . | . |

Shu tariqa folklor musiqashunoslik sohasida «bo'g'in — usul» tushunchasi qo'llaniladi. Shu bilan birga aytilarning she'riy asoslarida intonatsion ma'lum tartibda qo'fiyalanishi katta ahamiyatga ega, chunki muntazam va izchil takrorlanuvchi bo'g'in — usulning to'g'ri tuzilishida, aytim namunalari xotiraga keltirishda ko'makdosh bo'ladi. She'r misralari a b a, a b a b, a b b tartibda qo'fiyalanib, ildaza ma'lum mazmun, uyg'unlik, ohangdoshlik bag'ishlaydi:

1. Turma desam turimli — a
 2. Keng dalada qo'nimli — a
 3. Turmalar uchsa pastlab — b
 4. Riqqing kelar unumli — a
- Aytilarning she'riy tarkibini to'rtlik bo'lgan xalq ruboiylari tashkil qiladi.

Aytilarning asosiy qismini kuy-ohang tashkil qiladi. Shuningdek, musiqiy folklor namunalari ijro etish uchun kasbiy ijrochilarga ajratilgan va yillar davomida «usta-shogird maktabi»da o'rgatib kelingan ijro usullari va maxsus malakaga ega bo'lishi talab etilmaydi. (chunki xalq aytilarining kuy tuzilishlari nisbatan tor ovoz ko'lamida (diapazon) asosan kvarta, kvinta va seksta intervali doirasida kuylashga mo'ljallangan. Kuy — ohanglari, ma'lum iboralar ko'p marotaba takrorlanib hamda davomli usul uzunliklari bilan ajralib turadi.

MEHNAT QO'SHIQLARI

Mehnat qo'shiqlari xalq og'zaki ijodining ibtidoiy shakllaridan biri hisoblanadi. Ularning yuzaga kelishi uzoq o'timishga borib taqaladi. Inson faoliyatining turli jabhalari — yer haydash, tegirmon yanchish, ip yigirish va boshqa ish jarayonida mehnat bilan birgalikda ijod etilib, mehnatkash qalbiga ko'tarinki kayfiyat bag'ishlab kelgan qo'shiqlardir. Hozirgi kungacha mehnat qo'shiqlarining ayrimlari saqlanib kelingan va ular uch guruhga bo'linadi:

1. Chorvadorlik qo'shiqlari.
2. Dehqonchilik qo'shiqlari.
3. Hunarmandchilik qo'shiqlari.

Chorvadorlik qo'shiqlari aholining chorvachilik bilan bog'liq turmush tarzi va mehnat jarayoni bilan bog'liq. Ularning bizgacha saqlanib yetib kelgan namunalari asosan sog'im qo'shiqlaridan iborat, ya'ni bu qo'shiqlar uy hayvonlari: sigir, biya, tuya, echklarni sog'ish jarayonida kuylanadi.

XO'SH-XO'SH

O'zbek xalq qo'shig'i

Xo'sh, xo'sh, xo'sh, xo'sh,
 ol bo- lang- ni, xo'sh, xo'sh,
 pa- qir to'- lib sut ber- sin,
 xo'sh, jo- nim, xo'sh, xo'sh,
 bor- gan ye- ring o'ti bo'l- sin,
 xo'sh, xo'sh, xo'sh, xo'sh,

bu- lo, qa- zo yo'q bo'l- sin,
 xo'sh, xo'sh, xo'sh.

Dehqonchilik qo'shiqlari mehnat jarayonida salmoqli o'rinni tutadi. Dehqonchilik qo'shiqlariga oid namunalar mehnat jarayonining turli jabhalarida ijod qilingan. Masalan, yer haydash uchun «Qo'sh haydash», xirmon o'rib olishda «O'rim qo'shig'i», xirmon yinchiganda «Xo'p mayda» yoki «Mayda-mayda» qo'shiqlari aytilgan.

QO'SH HAYDASH

Notaga oluvchi *N. Toshlenirov*

Dar- yo- ning nar- yo- g'i- da
 qo'sh hay- da- dim, qo'sh hay- da- dim,
 qu- loch yo'- ling yo'- qo- tib
 bo'sh hay- da- dim.

Ushbu qo'shiq mazmun jihatdan vaziyatga aloqador bo'lib, dehqonning yer haydashi, mehnat mashgaqatlari va hayvonga bo'lgan munosabati ko'rsatilgan.

Hunarmandchilik qo'shiqlari mehnat jarayoniga mansub bo'lib, asosan xotin-qizlar tomonidan ijro etiladi. Bu namunalar asosan charx yigirish, do'ppi tikish, gilam to'qish jarayonida ijro etiladi. Chorvadorlik va dehqonchilik qo'shiqlariga nisbatan hunarmandchilik qo'shiqlari keng tarqalgan bo'lib, lirik qo'shiqlarga mansubdir.

Xotin-qizlar mehnat jarayonida, ya'ni gilam to'qish, charx yigirish, do'ppi tikish singari davomli mehnatni bajarish bilan birgalikda shaxsiy hayotlari bilan bog'liq ruhiy kechima, dard va ichki tuyg'ularini qo'shiqlar orqali izhor qilganlar. Shu bois tuyg'ularga boy lirik hunarmandchilik qo'shiqlari paydo bo'lgan.

CHARX

Notaga oluvchi *N.Toshemirov*

Char- xim ta- nob tash- lay- di, o'y- nang, yor, o'y- nang,
o'y- nang, bir ba- lo- ni bosh- lay- di, o'y- nang, yor, o'y- nang.

Mehnat qo'shiqlariga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

- Mehnat qo'shiqlarida musiqa asbobi jo'rsizlik vazifasini bajarmaydi, ya'ni musiqa asbobi qo'llanilmaydi.
- Kuy ohanglari tor ovoz doirasida kuyilanadi.
- Qo'shiqlar faqat yakxan tomonidan ijro etiladi.
- Qo'shiqlarning she'riy tuzilmasi barmoq vaznida bo'lib, bo'g'in – usul asosida ko'rsatiladi.

MAVSUMIY MAROSIM QO'SHIQLARI

Xalq urf-odatlari va an'analari xalqimizning o'zi kabi umrbogiy va jonbaxshidir. Yurtimizning har bir go'shasida o'ziga xos marosimlar, an'analar mavjud. Xalq an'analari va marosimlari jo bo'lgan asriy qadriyatlar ma'naviyat ko'zgusiga aylangan qanotli orzular, folklor ijrochilarining ko'p asrlar davomidagi ijodiy ijodiyati natijasida saygallanib, barkamollashib kelgan.

Tarixiy manbalarga asoslanib yil fasllari va mehnat mavsumlari haqida folklorshunos olimlarimiz quyidagi ma'lumotlarni berganlar:

1) Bahor faslida – Navro'z bayrami, Sust xotin, Shox moylar, Gul bayrami.

2) Yoz faslida – Choy momo.

3) Kuz faslida – Hosil bayrami, Oblo baraka, Shamol chaqirish.

4) Qish faslida – Yas-yusun, Gap-gashtak kabi qo'shiqlar kuyilgan.

Mavsumiy marosim qo'shiqlarining eng ko'p namunalari bahor fasli va undagi marosimlar bilan bog'liq.

Bahor faslining asosiy mavsumiy marosimi Navro'z bayramidir. Navro'z bayramining o'tkazilishi ko'p asrlar davomida qaror topib kelmog'da. Tarixiy manbalardan xabar berilishicha, uzog o'tmish davomida Navro'z bayrami Sosoniylar (XI–VI asr) davrida keng nishonlangan.

Sharq mumtoz musiqa tizimining asoschisi Bortad Marvaziyning Navro'z bayramiga bag'ishlangan qo'shiqlari shular jumlasidandir.

Navro'z bayrami munosabati bilan o'tkazilgan marosimlarda bolalar ijodiyoti e'tiborga loyiqdir. Bolalar kattalar qatori marosimlarda g'atnashib kelganlar. Shu bois «Boychechak», «Laylak keldi», «Oq terakmi – ko'k terak» kabi bolalar tabiatiga mos o'yin – qo'shiqlar ijod qilingan.

Bahor faslida Sust xotin, Shox moylar, Gul bayrami kabi bir nechta marosimlar o'tkazilgan. Shuni ham aytish joizki, bu marosimlar sahnaviy ko'rinishda bo'lib, jamoa tomonidan ijro etilgan. Yillar davomida bu marosimlar o'z mavqeini yo'qotgan bo'lsa-da, ammo ijtimoiy-badiiy tafakkur rivojida ma'lum ahamiyat kush etib kelgan.

SUST XOTIN

O'zbek xalq qo'shig'i

Sust xo-tin, suz-ma xo-tin, ko'-lan-ka-si
may-don xo-tin, yom-g'ir yog'-dir,
ho'l bo'l-sin, e-lu ja-hon
ko'l bo'l-sin, sust xo-tin, sust xo-tin.

Mavsumiy marosim qo'shiqlari bilan mehnat qo'shiqlari bir-biriga juda yaqinligini bahor fasli yerga hamal kiritishi vaqti, ya'ni dehqonlarning mehnat jarayoni boshlanganligida ko'rish mumkin. Bu mehnatning boshlanishi Shox moylar marosimida ko'rsatilgan. Qishloq ahli yig'ilishib qishloqdagi eng yaxshi ho'kizlardan bir juftini omoch-u bo'yinturug'i bilan dalaga olib chiqishadi. Kelayotgan yil yaxshilik, serobchilik bo'lsin, deb ayollar turli pishiriclar pishirib, ho'kiz shoxtlarini pishirilgan pishiriclarning yog'i bilan moylab, oyog'ing tekkan joyga baraka bersin, deb yaxshi niyat qilganlar.

SHOX MOYLAR

O'zbek xalq qo'shig'i

Qo'sh-ga il-dam yur-ma-sang,

u-chang-ga tur-tib qo'-ya-man.
Yax-shi yur-sang sho-xing-ga
moy-lar sur-tib qo'-ya-man,
Shox-la-ring bor, sho-mi-yon,
ko'z-la-ring bor oy-na-day...

Mavsumiy marosim kuylarining tuzilishi ko'rsatib o'tilgan mehnat qo'shiqlariga nisbatan murakkab:
— keng hajmli kuylar shakl topishi, ovoz doirasi oktava intervallari qadar ortib borgan;
— qo'shiqchilikning yakkaxon va jamoaviy aytilish shakllari turgan bo'lib, doyra va boshqa urna musiqasi asboblari jo'rsizligi keng qo'llanilgan.

OILAVIY MAROSIM QO'SHIQLARI

Insomning hayot yo'li bilan bog'liq oilaviy marosim qo'shiqlari (tug'ilgan kun, to'ylar, motam marosimlari) o'ziga xos urf-odatlar yoki marosimlar bilan nomlanishi an'anaga aylangan. Olti yil farzand tug'ilishidan boshlab uning ulg'ayib katta bo'lguniga qadar turli urf-odatga boy oilaviy marosimlar o'tkaziladi. Masalan, beshik to'yi, sunnat to'yi, muchal to'yi, nikoh to'yi, kelin salom,

motam marosimlari va h.k. Ushbu marosimlar oila davrasida o'tkaziladi. Shuning uchun ular ommaviy xarakterga ega.

Oilaviy marosimlarda kuy va qo'shiqlar alohida ahamiyatga ega. Bunda, ayniqsa, cholg'u musiqasining vazifasini alohida ta'kidlash lozim. Jumladan, to'y marosimi yoki oilada turli vaziyat bilan o'tkaziladigan tadbirlarda karnay, surmay, nog'ora va doyradan iborat cholg'u asboblari ushbu xonadonda yangrab, oilada o'tkazilayotgan marosimdan darak beradi, ya'ni mahallada qaysidir xonadonda to'y yoki xursandchilik bo'layotganligini bildiradi.

Shuni aytish lozimki, bunda qo'shiqlar alohida ijro etilmasdan, urf-odati bilan marosim o'tkazish jarayonida ijro etiladi. Ijro yakka va ommaviy tarzda bo'lib, qo'shiqlarning she'riy mazmunida shaxsiy tuyg'ular mujassamlashadi. Masalan, «Kelin salom» qo'shiqi nikoh to'yi marosimida an'anaviy ijro etib kelinadigan qo'shiqdir. Ushbu qo'shiqni aytish vaziyati kelinni kuyov xonadoniga kelishi bilan yuzaga kelib, kuyovning ota-onasi, qarindosh-urug'lari, qo'ni-qo'shnilariga kelin nomidan ma'lum ohanglarda salom aytib turiladi. Ijrochi ijro jarayonida she'r mazmuniga o'zgartirish kiritadi, ya'ni ushbu xonadonga qarashi insonlarga murojaat etgan holda badlha (tayyorgariksiz ijro etilgan kuy yoki qo'shiq) ijro etadi.

KELIN SALOM

Notaga oluvchi *N. Toshemirov*

Tom-ga ta-yoq tash-la-gan,
mang-la-yi-ni qash-la-gan,
sa-lom, sa-lom, ke-lin sa-lom,
qay-no-ta-si-ga sa-lom.

Oilaviy marosim ayimlarning yana bir turi — bu motam marosimi, ya'ni «yig'i» qo'shiqi'dir.

«Yig'i» turi vaziyatda yuzaga keladi, u janr sifatida asosan motam marosimi — azada to'liq namoyon bo'ladi. Yig'i motam marosimi qo'shiqi hisoblanib, yaqin kishisi, oila a'zolarining vafot etishi bilan bildirilgan chuqur qayg'u, ichki kechinma va atamli dard kabi tuyg'ularning insondagi mujassam ifodasidir. Motam marosimi bir yil davom etib, yil davomida shu qo'shiq urf-odatlarini o'z ichiga olgan holda asosan xotin-qizlar tomonidan aytib turiladi. «Yig'i» qo'shiqi shaxsiy hayot, vafot etgan insonning butun umri bo'yi olib borgan faoliyati zikr etilganligi sababli ma'lum she'riy qolfiga ega emas, ko'proq badlha tarzida ijro etiladi.

YIG'I

Notaga oluvchi *Ilyos Akbarov*

Bo'y-la-ri o'-zi-ga ya-rash-gan,
Be-ma-hal ko'-cha-la-ri-din a-dash-gan,
Be-da-vo dard-lar-ga uch-ra-gan...

DINIY NAVOLAR

Xalqimizning musiqa merosida alohida o'ringa ega bo'lib kelgan diniy mazmundagi kuy va qo'shiqlar o'zbek xalqining islom dinini qabul qilishi bilan bog'liqdir. Diniy navolarda avvalo muqaddas Qur'oni karim sura-oyatlari qiroat bilan ijro etiladi, zero ki kerakli bo'lgan uslublarda qiroat eta olishga madrasalarda maxsus tayyorgarlik ko'riladi (usta-shogird uslub). Shu o'rinda aytib o'tish lozimki, qiroat yo'llarini nota vositalarida aks ettirib bo'lmaydi. Chunki ularning serma'no va jozibali ijrosi faqat jonli «o'qish»da ko'rinadi.

Binobarin ijro uslublari o'rgatishda maxsus maktab va madrasalarda ta'lim ko'rgan shogird yillar davomida yuqori maqomni oladi.

O'zbek musiqas merosida diniy navolar o'z o'rniga ega. Aytim va navolarni mazmuniga ko'ra ikki guruhga bo'lish mumkin:

1. Diniy marosim kuy-aytimlari.
2. Diniy mavzuli kuy-aytimlar¹.

Birinchi guruhga diniy marosimlarda ijro etiladigan kuy va qo'shiqlar kiradi. Jumladan, ramazon oyida kuylangan «Ramazon» qo'shig'i.

Ikkinchi guruhni diniy mavzudagi kuy va qo'shiqlar tashkil etadi. Navoiyxonlik, mashrabxonlik, munajat, yassaviyxonlik, ma'lum darajada maqom yo'llari va katta ashula shular jumlasidan.

RAMAZON

Notaga oluvchi *N. Toshemirov*

U-ra-zani uch-kunini
tu-tib kel-dik siz-ga, U-ra-za-ning za-ko-ti-ni
be-ring biz-ga, yo Ra-ma-zon ay-tib kel-dik
e-shi-gin-giz-ga, Qo'ch-qor-dek o'-g'il ber-sin
be-shi-gin-giz-ga, Sa-lom ay-ting Mu-ham-mad

¹ O. A. Ibrohimov. «O'zbek xalq musiqas ijodlari». Metodik tavsiyalar. T., 1994. 40-b.

Mus-ta-fo-ga, Sa-lom ayting...

QO'SHIQ

O'zbek musiqas merosining ikkinchi qatlamini erkin mavzuli kuy va qo'shiqlar tashkil etadi.

«Qo'shiq» so'zi ikki ma'noda keladi: birinchisi, qo'shiq bu nisbatan kichik ovoz doirasiga ega bo'lib, she'riy tuzilishi barmoq vaznida kelib, qo'sh qo'fiyalikka ega. Ikkinchi ma'noda ovoz bilan kuylash, ya'ni so'z va kuyning birligi.

Bular o'zbek xalq musiqas janrlaridan bo'lib, mazmun xilma-xilligi, ommabop ijrosi bilan boshqa janrlardan farqlanadi.

Qo'shiqlarda she'rlar qo'sh qo'fiyada kelib (a b a, a b b, a b a b), to'rt misradan iborat ruboiylar ishlatiladi.

Kuy tuzilishi esa mazmunga bog'liq. Chunki qo'shiqlar turli xilma-xil ko'rinishga ega, jumladan, hayviy, tarixiylik bilan birga ko'proq lirik ko'rinishda keladi. Asosiy qo'shiqlarning ovoz doirasi nihoyat tortilgi (kvarta, kvinta, seksta) sababli ijro jarayonida qiyinlik tug'dirmaydi, qo'shiqlar ijrosida ko'proq doyra musiqas asbobi jo'rsizlik qiladi.

Bizning davrimizda sevilib kuylab kelinayotgan «Paranji», «Baland tog' ushida», «Shamol eshik ochadi», «Daryo toshqin» va h.k. qo'shiqlar shular jumlasidandir.

YO'L BO'LSIN

O'zbek xalq qo'shig'i

OLIV VA ORTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
1-FILIALI

CHIRCHIQ SHAHRI
IQTISODIY VA MAHSULAT
KASB-TIJOIY OT-MASR DAN
AXBOROT-RESURS
MARKAZI 5584

ASHULA

uy- g'o- nib- di qiz- bo- la,
So- chin ta- tar oy nu- rin to- la - to-
la. Pax- ta- zor- lar mun- ta- zir- dir
yo'- li- ga, Yo'l- la- ri- ga
bosh e- ga- di gul- lo- la. Yo'l bo'l-
sin, yo'l bo'l- sin, qiz bo-
la, Ek- kan pax- tang xal- qi- miz- ga
gul bo'l- sin, sin.

O'zbek xalq janrlaridan birini ashula tashkil qiladi. Ashula qo'shig'dan farqli o'laroq, o'z rivojlanish diapazonining kengligi, ushuning sezilarli darajada o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi. Ashulaning she'riy asosini xalq she'rlarida barmiq vazni va muntaz she'rlar tashkil qiladi. She'rilar mazmuni falsafiy ma'noga ega bo'lganligi sababli kuy ohanglari ham murakkablikni talab qiladi. Ashulaning kuy va she'r tarkibini ko'proq ishqiylirik mazmun- dagi she'rilar tashkil qiladi.

Ashulaning eng rivojlangan namunasi kasbiy musiqada katta ahami- yatlilikka ega bo'lgan «Patnis ashula» nomi bilan atalgan.

ARZIMINI AYTAY

O'zbek xalq qo'shig'i

Ar- zim- ni ay- tay
bo- di sa- bo- ga, e,
biz- dan sa- lom deng, do- da,
ul be- va- fo- ga, e.
Ko'z- la- ri cho'l- pon,

zul-fi pa-ri-sho - - - - -
ne, ko'z-la-ri cho'l-
pon, zul-fi pa-ri-shon,
Rahm ay-la may-san, do-da,
men mub-ta-lo-ga, e.

Ashulaning rivojlangan namunalari hozirgacha kuylanib kelimogda, bular: «Tanavor», «Yorginam», «Chaman ichra», «Yaxshilik qili», «Portoq hayotim», «Hayot qo'shig'i» va h.k.

Katta ashula o'z kuyining juda ham rivojlanganligi, diapazonining juda kengligi (ikki yarim, uch oktavaga yaqin), ohang rivojlanishi murakkabligi bilan o'zbek xalq janrlari ichida alohida o'rin tutadi. Katta ashulada doyra usuli murakkab bo'lib, erkin usul sifatida badiha tarzida kuyilanadi. Katta ashulaning ijro etilishi ham o'ziga xos uslubda bo'lib, ikki yoki undan ko'p hammafas, ya'ni doimo professional xonandalar tomonidan birga ijro etiladi.

LAPAR

O'zbek xalq musiqasining ikkinchi qatlamini tashkil etuvchi lapar ikki kishi tomonidan ijro etiladigan aytimdir. Odatda turli ommaviy marosimlar va katta ommaviy tadbirlarda, ko'proq mayliqohlarda yig'it bilan qiz o'rtasida lapar-aytishuv o'tkaziladi. Lapar orqali qiz bilan yig'it bir-biriga muhabbat izhor etib, birga ichki tuyg'ularni ifoda etadilar.

Hozirgi kunda kuylanib kelinayotgan laparlarning aksariyati marosimlar bilan bog'liq bo'lmay, bevosita turli oilaviy yig'ilishlarda ijro etiladi. Laparlarda sevgi-muhabbat asosiy mavzuni tashkil qiladi. Ularda hazil-mutoyiba mazmunidagi she'rlar aks ettirilgan. Laparda she'r misralari orasida naqarotlar bo'lmaydi. Shu bois ikki kishi tomonidan aytilib, savol-javob asosiga qurilgan.

Lapar kuy-ohanglari nisbatan ixcham va bargaror tuzilmalarga tayanagan holda qo'shiq bilan birgalikda raqs ham qo'shilib ketadi. «Bilaguzuk», «Qoraqosh», «Nima-nima deysiz?» kabi laparlar xalq orasida mashhur bo'lib, kuylanib kelinayotgan laparlardir.

Nihoyatda mashhur bo'lgan «mahalliy laparlar» Xorazm vohasida ijro etiladi. Bu xildagi laparlar qo'shiq janriga yaqin bo'lib, raqsdopligi sababli o'zining asil holatini saqlab kelgan. «Galdim sana mehmon bo'lib», «Par devol» shular jumlasidan.

BILAGUZUK

Suv bo'-yi-da tur-gan yi-git,
qo-shu ko'-zin-o suz-gan yi-git.

YALLA

O'zbek musiqasi ijodi serqirraliligi, janrlarga boyligi va hayotda tutgan o'rining xilma-xilligi bilan farqlanadi. Musiqasi va raqs — o'zbek milliy musiqasi san'ati xalq hayoti va ijodi bilan chambarchas

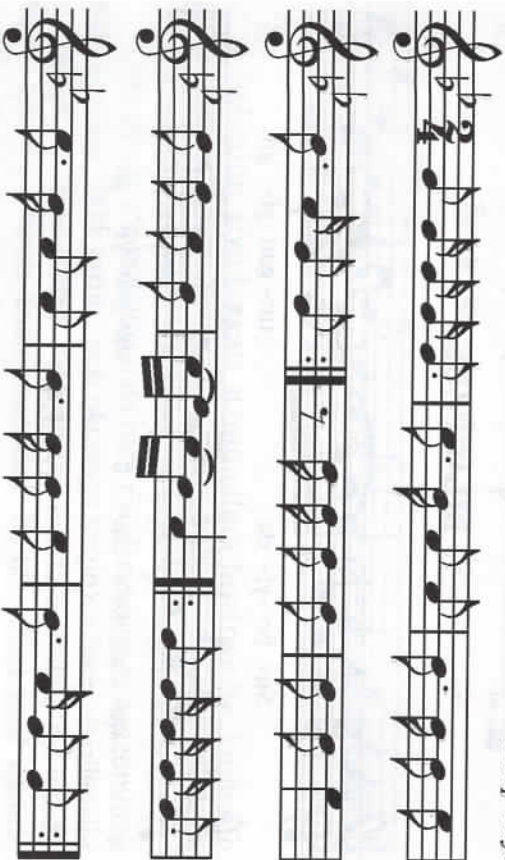
bog'liq. Yalla janrida ham xalq hayoti va ijodi yaqol ko'rinadi va o'zbek musiqasi janrlari orasida alohida o'rin egallaydi. Yallada qo'shiq va raqs mushtarakdir. Ana shu xususiyatlari, ya'ni raqsopligi, raqsning ijro etilishi, ijroda ko'pchilikning ishtirok etishi kabi jihatlar laparga yaqin janr ekanligidan dalolat beradi.

Yalla so'zi o'ynab-kulish, kuylash, xursandchilik qilish ma'nolarini bildiradi. Yallada band-nagorat shakli bargarordir. Bu holat laparlarda ko'rinmaydi. Chunki laparda nagorat ishlatilmaydi. Yalla ko'proq yakka va jamoa ijrosida qo'llaniladi. Demak, band nagarotni yallachi¹ va jamoa (nagartochi) navbatma-navbat kuylashadi. Yallada o'ynab-kuylash xususiyati uning she'riy matniga bog'liq. Yengil hazil-mutoyiba bilan barmog' vaznidagi she'rlar yallaga xush kayfiyat baxsh etadi. Nagarotni yanada o'ynab-kulishga chorlovchi «yallo», «yalli» so'zlari boshqaradi. Yallada barcha musiqasi asboblari ishlatiladi, ijro jarayonida raqsoplikni bargaror ushlashi uchun doyra asosiy jo'rsiz musiqasi asbobi hisoblanadi.

Bugungi kunda xalq orasida mashhur bo'lib sevilib kuylanib kelinayotgan «Yallama yorim», «Yallola», «Oho yalli» kabi yallalar bunga misol bo'la oladi.

OLMACHA ANORING

Xalq kuyi

¹ Yallachi — yalla janrida ijro etadigan xonanda. Xalq musiqasida yallachilar so'zi keng ishlatiladi.

TERMA

O'zbek xalq musiqasi janrlaridan yana birini terma tashkil qiladi. Terma — bu tanlangan, terib olingan, saylangan degan ma'noni bildiradi.

Xalq ijodiyotida ikki ko'rinishdagi termalar mavjud:

1. Baxshi¹, shoir, dostonchi tomonidan ijro etiladigan termalar.

2. Xalq termalari.

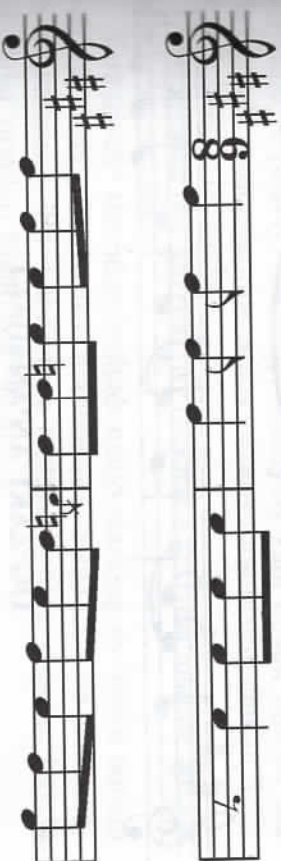
Xalq ommaviy yig'inlarida, marosimlarda, turli xarakterdagi bayramlarda baxshilar chiqishlar qiladilar, ya'ni turli xil dostonlardan qissalar ijro etadilar. Ana shu dostonlarni ijro etishda terma janrdan foydalanadilar. Bunda baxshi she'riy to'rtliklar asosida bisotida bor dostonlardan namuna sifatida parchalar aytib o'tadi, bu bilan shina-vandaga «Qaysi dostonimni aytib beray?» degan savol bilan murojaat qiladi. Baxshilar 10—15 misradan iborat termalarni aytib, shinavanda tanlangandan so'ng 300—400 misragacha bo'lgan dostonlarni kuylab beradilar. Baxshilar orasida hozirgi kunda «Do'mbiram», «Nima aytay?», «Armonim qolmadi» kabi termalar mashhurdir.

Xalq orasida kuylab kelinayotgan termalar termachilar² tomonidan ijro etiladi.

NAVLAYIN

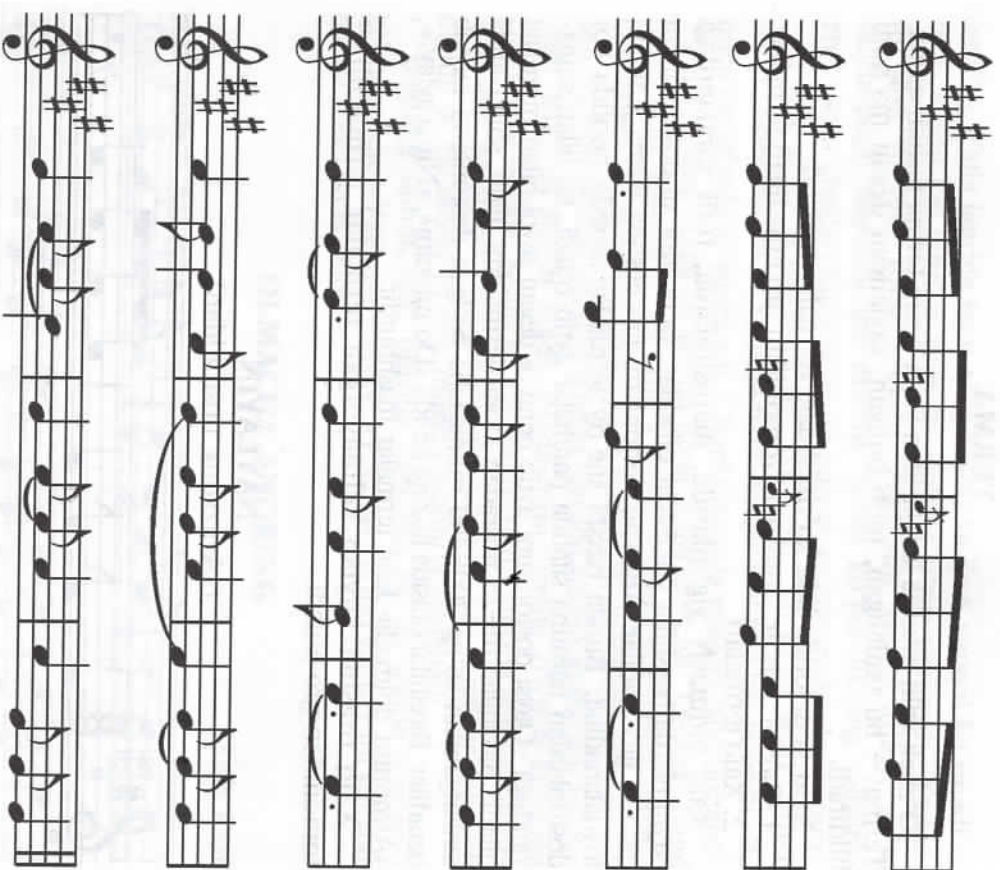
(«Avazxon» dostonidan)

Xalq kuyi

¹ O'zbek xalq dostonlari — «Go'ro'g'li», «Alpomish», «Oshiq G'arib va Shohsanam» kabi asarlarni ijro etadigan xonanda va sozandalarga baxshi-dostonchi deb nom berilgan. Shu toifadagi xonandalar maxsus tomoqli ijro uslubiga ega.

² O'ltinimovning «O'zbek xalq musiqasi ijodi» metodik ko'rsatmalarida «termachi» yoki «termakash» iborasi ishlatilgan. (O'zbek xalq musiqasi ijodi. O'ltinimov. T., 1994. 47-b.)

OG'ZAKI AN'ANADAGI PROFESSIONAL MUSIQA

O'zbek musiqa merosida ko'rsatilgan ikki qatlam — xalq musiqasi va og'zaki an'anadagi professional musiqa (kasbiy musiqa) ildizlari qadim zamonlarga borib taqaladi. O'zbek xalq musiqasi (musiqiy folklor) mehnatkashlarning orzu-umidlari, turmush tarzi, ichki tuyg'ularini turli vaziyat, marosim, mehnat jarayonida qo'shiq (aytim) orqali aks etingan.

O'zbek musiqa merosining ikkinchi qatlami to'g'risida so'z yuritlar ekanmiz, shuni aytib o'tish lozimki, og'zaki an'anadan professional musiqa yoki kasbiy (ustozona) musiqa xalq orasida ijod qilingan, keyinchalik ijrochilik maktabida tahsil olib, yillar davomida ustaning saboqlarini olgan shogirdning ijrochilik natijasidir.

Og'zaki an'anadagi professional musiqa deganda biz albatta maqomlar, murakkab holat rivojlangan qo'shiq va ashulalarni inobaga olamiz. Maqom san'ati ko'pchilik Sharq xalqlari musiqa namunalari kabi musiqa merosi hisoblanadi. Masalan, arablarda «nuba», ozarbayjon xalqlarida «mug'om», Afg'oniston xalqida «landay», qozoq, qirg'iz xalqida «kyuy», hind va Pokiston xalqlarida «rog» va Kashmir maqomlari, o'zbek va tojik xalqlarida maqomlar musiqiy meros bo'lib, asrlar davomida qator topib kelgan.

Musiqashunos olim I. Rajabov maqomlarning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilib, katta ijodiy izlanishlar olib borib, quyidagi fikrlarni bildirgan: «Maqomlar ma'lum tartibda yaratilgan turkumli majmua bo'lib, bastakorlik ijodiyotining o'ziga xos sayqal berilgan turidir. Maqomlar keng ma'noda xalq musiqasining qomusidir¹. Albatta maqomlarda² musiqa va unga xos bo'lgan xususiyatlar, kuy, ohanglar, usul va she'r matni chambarchas bog'langan bo'lib, ijro uslubida bir qator qonun va qoidalar mujassamlashgan.

«G'iyos ul-lug'at» qomusining muallifi G'iyosiddin maqom liborasini quyidagicha ta'riflaydi: «Maqom deb, kuy va ashulalar pardasiga aytiladi³. Tarixiy manbalardan bizga ma'lumki, IX–XV asrlarda yashab ijod qilgan al-Kindi, al-Forobiy, al-Xorazmiy, Ibn Sino, Urmaviy, Sheroziy, Husayniy kabi buyuk olimlar o'z risolalarida maqomlarning tarixiy–nazariy tomonlarini chuqur ilmiy asosda izohlab berganlar.

O'tmishdagi musiqiy–nazariy risolalarda o'n ikki maqom haqida mulohaza yuritiladi.

Temuriylar⁴ davridan boshlab maqomlarning rivojlanib borishi adabiy, tarixiy va badiiy manbalarda o'sha davrda sozanda-xonandalarning ijro mahorati va bastakorlarning yaratgan kuy va ashulalar nomlari bilan keltirilgan.

XVI – XVII asr musiqashunoslari — Najmiddin va Darvesh Ali Changiy risolalarida ham o'n ikki maqom to'g'risida

¹ I. Rajabov. «Maqom asoslari». T., 1992. 6-b.

² Maqom atamasi arabcha so'z bo'lib, «joy, o'rin, makon» ma'nolarini bildiradi. Musiqada linayli parda tonallikda boshlanadigan kuy yoki ashula yo'lidir.

³ I. Rajabov. «Maqom asoslari». T., 1992. 6-b.

⁴ I. Rajabov. «Maqomlar masalasiga doir». T., 1963.

ma'lumotlar keltirilgan. Yillar davomida o'n ikki maqom namunalarini to'g'risida musiqashunos olimlar ko'p tadqiqotlar o'tkazib kelganlar. Hozirgi kunda o'zbek musiqas merosida asosiy o'rinni egallagan Shashmaqomning dastlabki namunalarini nota yozuvlari bo'lmaganligi uchun bizning davrimizgacha yetib kelmagan va albatta Shashmaqom asosida o'n ikki maqom borligidan ularning bizgacha yetib kelgan nomlari dalolat beradi. O'n ikki maqomlarning quyidagi nomlari tarixiy manbalarda zikr etib kelingan: «Ushshoq», «Navo», «Bo'saliq», «Rost», «Husayniy», «Hijoziy», «Rohaviy», «Zangula», «Iroq», «Isfaxon», «Zirafkand», «Buzruk».

Maqom san'ati o'zbek musiqas merosining eng sermahsul, falsafiy-estetik hamda nazariy-amaliy qismlarga ega bo'lgan qatlamidir.

Maqom san'atining asosiy qismini Shashmaqom tashkil qiladi. Shashmaqom (olti maqom) Buxoro shahrida maqomdon sozanda va xonandalar ijodida shakllangan. Shashmaqom saroy sharoitida ijro etilgan, rivojlangan bo'lib, o'z ichiga quyidagi qismlarni oladi:

1. Buzruk (katta, ulug').
2. Rost (to'g'ri, haqqoniy).
3. Navo (ohang, kuy).
4. Dugoh (ikki parda).
5. Segoh (uch parda).
6. Iroq (mamlakat nomi).

Maqomlarning har biri yirik shakldagi turkum asar bo'lib, 20 dan 45 tagacha bo'lgan katta va kichik hajmdagi maqom yo'llarini o'z ichiga oladi.

Maqomlarning ijrochilik uslublari to'g'risida aytib o'tadigan bo'lsak, hozirgi kunda to'rtta asosiy mahalliy uslublar mavjud. Bu Farq'ona—Toshkent, Xorazm, Buxoro—Samargand, Qashqadaryo va Surxondaryo. Ushbu mahalliy uslublar qadimdan etnik yaqin, lekin maqomlarni ijro etish uslublari turlicha, jumladan, Buxoro, Samargand volhasida Shashmaqom qismlari ko'proq ijro etiladi. Xorazmda esa Xorazm maqomlari, vodiy volhalarida Farq'ona—Toshkent maqomlari barqarordir.

Maqom ijrochilari yillar davomida usta-shogird uslubida o'rganib, keyinchalik maqom maktabini tashkil qiladilar.

Mahalliy uslublar ham maqom maktablarida turlicha o'rgatiladi. Hozirgi kunda maqomchilar ijro yo'nalishi ijro jarayonida yaqqol ko'rinadi.

Maqomlarda asosiy musiqas asbobi tanbur hisoblanadi, doyra musiqas asbobi esa hamisha maqomlarning usulini ushlab turishga yordam beradi.

Biz aytib o'tgan Shashmaqomda tanbur yetakchi musiqas asbobi hisoblanadi.

Shashmaqom murakkab musiqas asari bo'lib, uning ichki tuzilmasi quyidagicha:

1. Cholg'u bo'limi (mushkiot).
2. Ashula bo'limi (nast).

SHASHMAQOMNING CHOLG'U BO'LIMI — «MUSHKILOT»

Shashmaqomda cholg'u bo'limi alohida o'ringa ega. Cholg'u bo'limi «mushkiot» deb nomlanadi. «Mushkiot» — «qiyinchiliklar», «og'irlik» degan lug'aviy ma'noni anglatadi. Maqomning birinchi bo'limida shu maqomga mansub barcha cholg'u kuylari o'rin olgan. Ular qator yirik hajimli hamda nisbatan ixchamroq asarlardan tarkib topadi. Cholg'u bo'limi quyidagi qismlardan iborat:

Tasnif — «sinflashgan», «tabaqalashgan», «yaratilgan» ma'nolarini bildiradi. Bu qism mushkiot bo'limida asosiy qismini tashkil qiladi. Tasnif qisimida butun maqomning bosh cholg'u vazifasi yuklanadi.

Tarji' — «qaytarish», «naqarot» ma'nolarini bildiradi. «Tarji» mushkiot bo'limining ikkinchi qismini hisoblanadi. Tarjida doyra usuli joriy etilmagan, tasnifning doyra usulidan foydalaniladi.

Gardun — «osmon», «falak», «aylana» ma'nolarini bildiradi. Gardun mushkiotning uchinchi qismini hisoblanadi va alohida doyra usuliga ega.

Muxammas — «beshlik», «beshlangan» ma'nolarini bildiradi. Mushkiot bo'limida u to'rtinchi qismini tashkil qiladi. Muxammas o'ziga xos hajman katta doyra usuliga ega, shu bois, bu qism qolgan qismlarga qaraganda murakkab hisoblanadi.

Sagil — «og'ir», «qiyin» ma'nolarini bildiradi. Sagil cholg'u bo'limida yakunlovchi qism hisoblanib, hajm jihatidan murakkab doyra usuliga ega.

Cholg'u bo'limining har bir qismini maxsus shaklda tuzilgan. Bular «xona» va «bozgo'y» nomi bilan mashhur.

Xona — «uy-joy» ma'nosini bildiradi. Bu qism cholg'u bo'limida asosiy rivojlanuvchi qism hisoblanib, band vazifasini bajaradi.

Bozgo'y — «qayta aytish» ma'nosini bildiradi. Bu cholg'u kuyining rivojlanish jarayonidagi ma'lum takroriy tuzilmasi hisoblanib, naqarot vazifasini bajaradi.

SHASHMAQOMNING ASHULA BO'LIMI – «NASR»

Shashmaqomning ashula bo'limi «nasr» deb nomlanadi. Nasr – «ko'mak», «yordam», «zafar», «g'alaba», «sochma asar» ma'nolarini bildiradi. Nasr ikki guruhga bo'linadi:

Cholg'u bo'limidan keyingi «nasr» deb ataladigan ashula bo'limi xilma-xil, katta va kichik, sodd va murakkab ashula namunalardan tashkil topadi:

I. Ashula bo'limining birinchi guruh sho'balari quyidagi qismlardan iborat: 1. «Sarxobor» – bosh xabarlar («sar» – bosh, «axbor» – xabar) ma'nosini bildiradi. Bu qism ashula bo'limining bosh qismi hisoblanadi. 2. «Talqin» – «tushuntirmoq», «uqtirmoq» ma'nolarini bildiradi. 3. «Nasr» – «ko'mak», «yordam», «zafar», «g'alaba», «sochma asar» ma'nolarini bildiradi. Nasr atamasi nafaqat ashula bo'limini, balki ma'lum bir qismini tashkil qiladi. 4. «Ufar» «harakatchan», «yengil» ma'nolarini bildiradi. Bu qism raqsboqligi bilan boshqa qismlardan ajralib turadi.

II. Ashula bo'limining ikkinchi guruh sho'balari «Savt» va «Mo'g'ulcha» nomli qism tashkil qiladi. «Savt» va «Mo'g'ulcha» quyidagi qismlardan iborat: 1. «Talqincha». 2. «Qashqarcha». 3. «Sogynoma». 4. «Ufar».

TINGLASH VA KUYLASH UCHUN QO'SHIQ VA KUY NAMUNALARI

Mehnat qo'shiqlari

1. Xo'sh-xo'sh
2. Chiray-chiray
3. Turey-turey
4. Qo'sh haydash
5. Urchuq
6. Xo'p mayda
7. Charxim tanob tashlaydi
8. Charxim gum-gum etadi

Mavsumiy marosim kuy-qo'shiqlari

1. Sust xotin
2. Choy momo
3. Boychechak
4. Sumalakjon-sumalak
5. Ramazon, yo ramazon
6. Binafsa
7. Chittigul
8. Navro'z keldi
9. Arg'amchi
10. Shox moylar
11. Lola

Oilaviy marosim ayimlari

1. Alla (I, II)
2. Yor-yor
3. To'ylar muborak
4. Kelin salom
5. Yig'i

Qo'shiq

1. Paranjii
2. Baland tog' usida
3. Yoshlik chog'ida

4. Shamol eshik ochadi
5. Daryodan oqib keladi
6. Daryo toshqin
7. Sen chamanni guli bo'lsang
8. Yorim ketaman deydı
9. Oshiq bo'ldim o'zingga
10. Oshiq-ma'shiq
11. Men ketaman bosh olib

Ashula

1. Tanovar
2. Yorginam
3. Chaman ichra
4. Chilim aytadir
5. Farg'ona
6. Izlayman
7. O'rgilay
8. Yaxshilik qil
9. Porloq hayotim
10. Hayot qo'shig'i

Yalla

1. Yallola
2. Olmacha anoringga balli
3. Yallama yorim
4. Oltin sandiq ochildi
5. O'ynasin
6. O'ynang, qizlar, o'ynang
7. Hoy balli, balli
8. Pistani qanday chagarlar
9. Qoshi qaro
10. Yalli
11. Bizni uyni orqasidan
12. Taralli-lulli

Lapar

1. Qorasoch
2. Qoragosh

3. Lapar
4. Nima-nima, deysiz?
5. O'yjon (Bozorga boraymi, qizim)
6. Pardevor
7. Galdim sana mehmon bo'lib
8. Ololamiz, ololmay siz
9. Yor, nimalar dedim sizga?
10. Paxta teradi

Terma

1. Do'mbiram
2. Zebjon
3. Naylay
4. Oshiq bo'lsang
5. Zar qadrin
6. Baland tog'lar
7. Baxmal kamzul
8. Qay dostonidin aytayin

Qarsak

1. Toshkent yo'li
2. Akajon
3. Besh qarsak
4. Uch qarsak
5. Qo'sh qarsak
6. Yakka qarsak
7. Mayda qarsak
8. Havodor

O'zbek xalq cholg'ulari (cholg'u kuy nomlari)

1. Qo'shtor (dutor)
2. Chertman (dutor)
3. Chorgoh (tanbur)
4. Qo'shchinor (afg'on rubobi)
5. Tasnifi dugoh (qashg'ar rubobi)
6. Tasnifi Buzruk(g'ijjak)
7. Mavrigi (ud)

8. Do'mbira kuy
9. Navro'zi olam (sato)
10. Farg'onacha tanovar (ansambl)

Maqomlardan namunalari

1. Tasnifi Buzruk
2. Tarij Buzruk
3. Muxammasi Ushshoq (Rost maqomi)
4. Tarij Navo
5. Muxammasi Bayot (Navo maqomi)
6. Saraxbori Buzruk
7. Talqini Uzzol
8. Nasrulloi
9. Ufori Uzzol
10. Saraxbori Navo
11. Mo'g'ulchai Buzruk
12. Talqinchai Mo'g'ulchai Buzruk
13. Soginonmai Savi Kalon
14. Saraxbori Dugoh
15. Navro'zi sabo (navo)
16. Mo'g'ulchai segoh (Nimcho'poniy)
17. Saraxbori Iroq
18. Cho'il. Iroq

Xorazm maqomlari

1. Dugoh
2. Chorgoh
3. Tani maqom
4. Talqin
5. Suvora
6. Talqini Navo

Farg'ona—Toshkent maqom yo'llari

1. Navro'zi olam
2. Segoh
3. Ushshoq

4. Bayot I
5. Yovvoyi Ushshoq
6. Surnay navosi

Doston

1. Qaydin bo'lursan («Go'ro'g'li» dostonidan)
2. Zuryod («Go'ro'g'li» dostonidan)
3. Avazxonning keltirilishi («Avazxon» dostonidan)
4. Bo'lurmi («Shohsanam» dostonidan)
5. Bari gal («Tohir va Zuhra» dostonidan)
6. Nasihat («Go'ro'g'li» dostonidan)

Katta ashula

1. Shitob aylab
2. Ol xabar
3. Chaman yalla
4. Bir kelesun
5. Ey, dilbari jononim
6. Qora ko'z
7. Istar ko'ngul
8. Adashganman

ILQVALAR

TURNA KELDI

Moderato

G'. Toshmatov notaga olgan

Hamma:

Ar-g'am-chi, gi-lam-chi, Ar-g'am-chi, gi-lam-chi.

Yakkaxon:

Tur-na bo'y-lik bo-la-jon, ko'-ka-lam-ga

Nagarot: (4 takt)

ti-lam-chi, Tur-na de-sam tu-rum-li,

Keng da-la-ga qo'-nim-li. Tur-na-lar uch-

sa past-lab Riz-qing ke-lar u-num-li.

Nagarot: (4 takt)

Tur-na o'-zi ko'-rim-li, Us-ti qo-ra,

bo'y-ni oq, tur-na uch-sa ba-land-lab

Yakkaxon:

Yil ke-la-di qu-rum-soq. Tur-na til-la

ta-ro-zi, o-bu ha-vo-ga qo-zi.

Tur-na qol-sa yur-ting-ga sal-qin ke-la-

Hamma:

di yo-zi. Ar-g'am-chi,

gi-lam-chi, Ar-g'am-chi, gi-lam-chi.

XO'P MAYDA

G'. Toshmatov notaga olgan

Bir kishi:

May-da de-sam xo'p de-ding, may-da-yo

may-da. So-mo-ni-ni ko'p de-ding,

may-da-yo may-da. May-da qil-sang

ya-ra-shar, may-da-yo may-da,

Ba-ri jo-ni-vor qa-ra-shar, may-da-yo

may-da. Xo'p may-da, may-da, may-da,

may-da-yo, may-da, xo'p mayda, may-

da, may-da, may-da-yo may-da.

Bir kishi: So-mo-ni sen-ga foy-da, may-da-yo

may-da. So-mo-ni sen-ga foy-da,

may-da-yo may-da. Qa-yi-rib, qa-yi-rib

bos-gi-na, may-da-yo may-da,

Qol-mas-dan bo'l-sin, jo-ni-vor, may-da-yo

may-da. O'-ra-lab o'-ra-lab bos-gi-na,

may-da-yo may-da, O'-ra-lar to'l-sin,

jo-ni-vor, may-da-yo may-da.

Se-ni e-nang u-yur-di, may-da-yo

may-da, suv-dan bur-nin ji-yir-di,

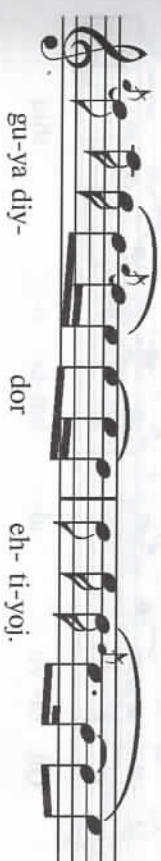
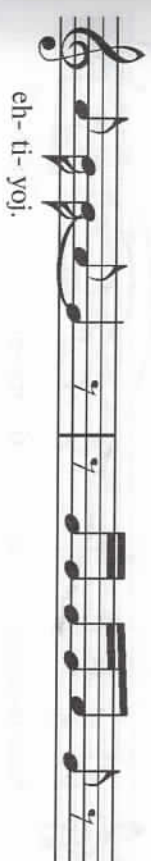
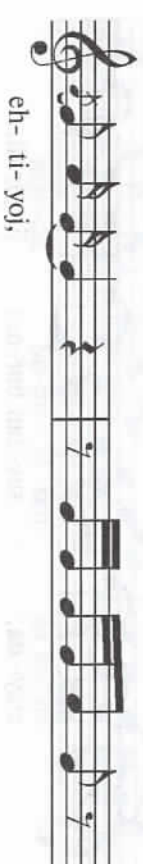

may-da-yo may-da, se-ni may-da-ga

DUGOH HUSAYNIY VII
(«Dugoh» maqomidan ufor)

Nodira g'azali

Mus-ta-mand et- ti me-ni muh-

toj- ilk, qil-di ho- jat-

man- ding, ey yor, eh- t̃- yoj.

Gar ti-lar- san,

ob- ro' ah- bob a-ro,

Ay-la- ma zin- hor iz- hor

eh-ti-yoj.

Oil ra-vo al- bat-ta o- shiq

ho-ja-tin,

Boq-ma-g'il arz et- sa ag'-yor

eh-ti-yoj. Bir ta-rah-hum

zo-hir et- sang nel-gu-si,

Qil-di hus- ning- ga me-ni zor

eh-ti-yoj.

Yor vas-li- ni ti-lar- men No-di-ra,

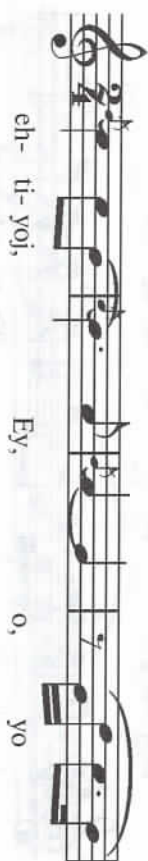
o,

yo- rey.

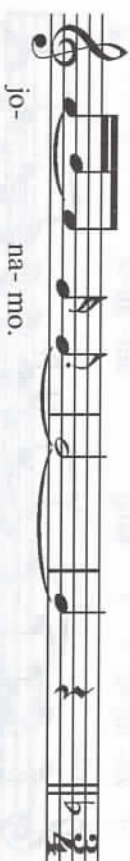
Ay-la-di ko'ng- lim-ni af- gor

eh- ti-yoi, Ey, o, yo

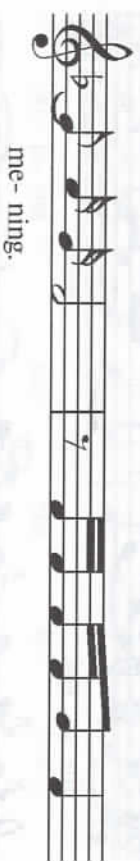
yo- rey, o,

jo- na- mo.

Avo di- ba- ri la' li no- bim

me- ning.

A- yo, di- ba- ri la' li no- bim me-

ning o, To'-ki-di ga-dah-

din sha-ro- bim me-ni-

G'a-nim ich-ra yoa- ding ju-do- liq o'-tin,

o, ki, o'r- tan-di bag-

ri na-bo- bim me-ni-

o, o,

o,

jo- ni-

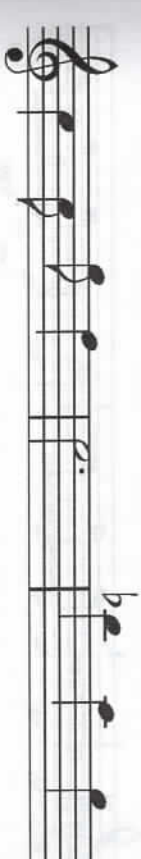
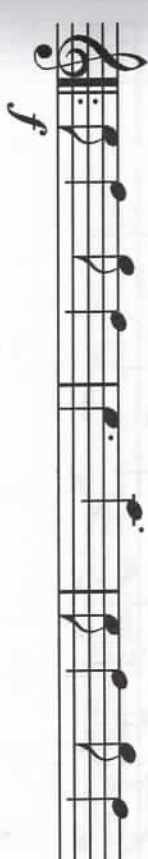
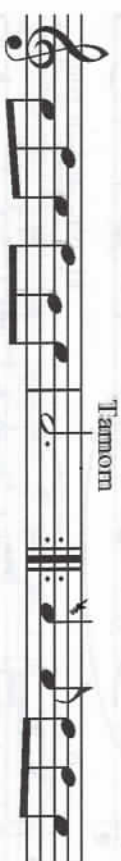

mo.

BINAFSHA

N. Qulabbullayev notaga olgan

♩ Allegretto. M.M. ♩ = 108

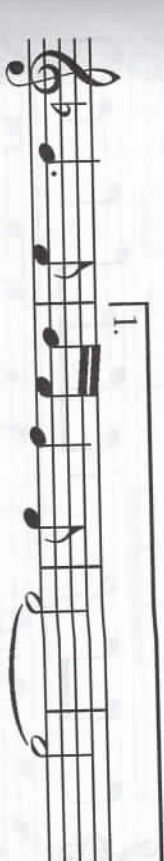
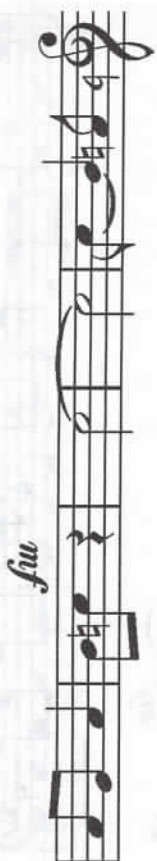

TANAVOR

Xalq kuyi
S.Sayfiddinov notaga olgan

Sostenuto. M.M. $\text{♩} = 76$

MUXAMMASI HUSAYNIY

Andante. M.M. ♩ = 66

H. Ne'matov notaga olgan

1-Хона

MUXAMMASI HUSAYNIY

Andante. M.M. ♩ = 66

H. Ne'matov notaga olgan

1-Хона

The musical score consists of eight staves of music, each beginning with a treble clef. The notation includes various note values, rests, and dynamic markings. The first staff starts with a quarter rest, followed by a series of eighth and quarter notes. The second staff begins with a quarter rest, followed by a series of eighth and quarter notes. The third staff starts with a quarter rest, followed by a series of eighth and quarter notes. The fourth staff begins with a quarter rest, followed by a series of eighth and quarter notes. The fifth staff starts with a quarter rest, followed by a series of eighth and quarter notes. The sixth staff begins with a quarter rest, followed by a series of eighth and quarter notes. The seventh staff starts with a quarter rest, followed by a series of eighth and quarter notes. The eighth staff begins with a quarter rest, followed by a series of eighth and quarter notes. The score includes dynamic markings such as 'f' and 'frit'.

QARI NAVO

O'zbek xalq kuyi
Z. Nazarov notaga olgan

Animato. M.M. $\text{♩} = 120$

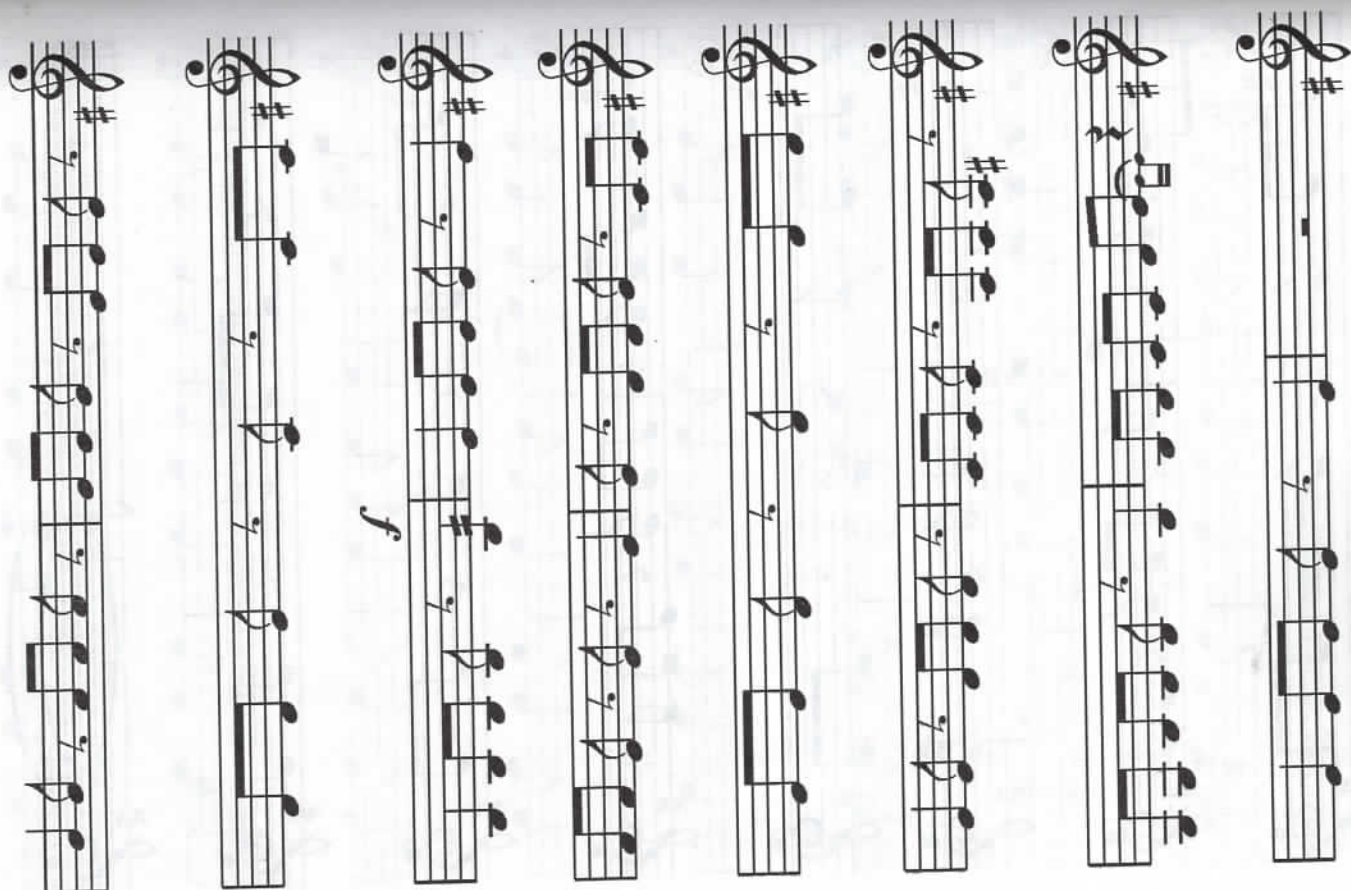
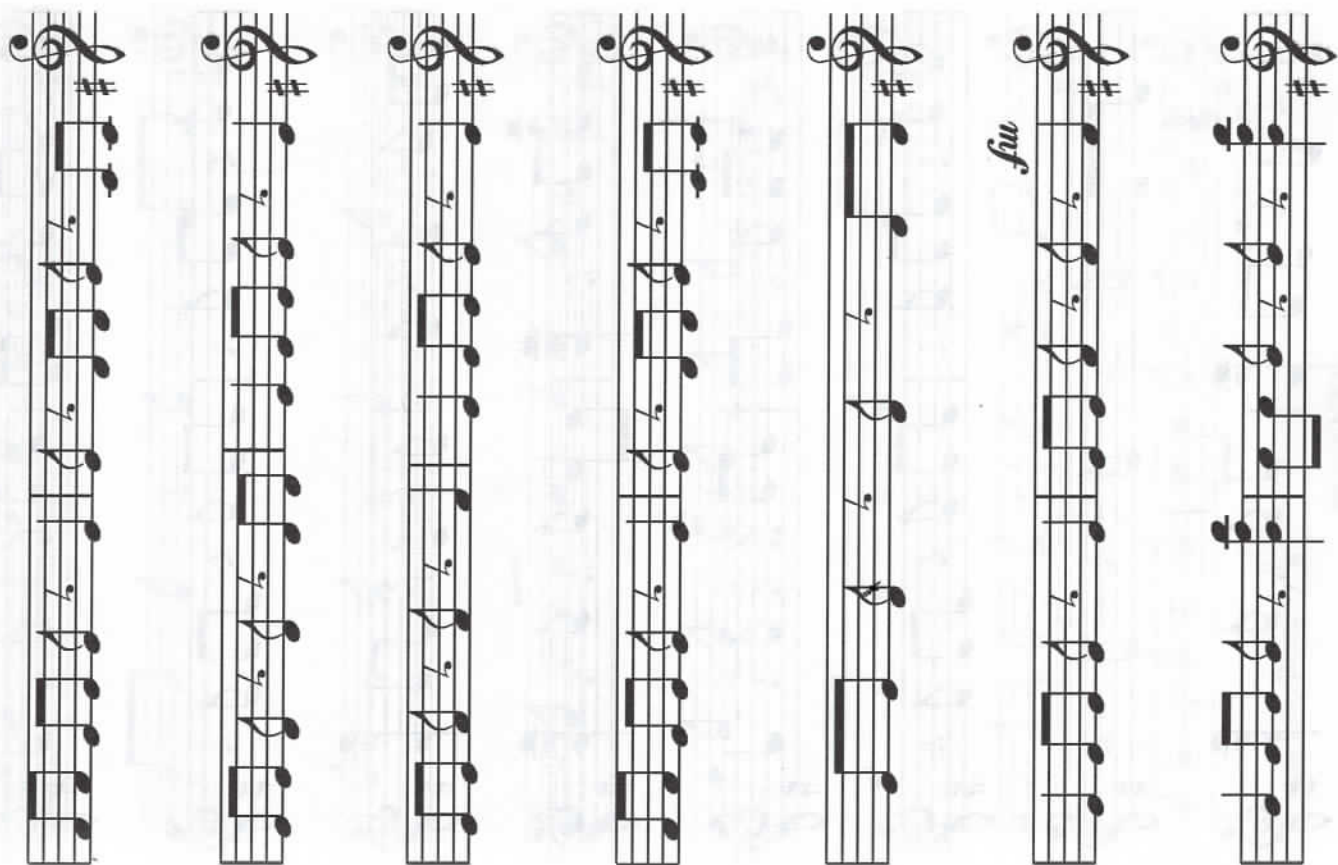

TANAVOR

R. Tursunov notaga olgan

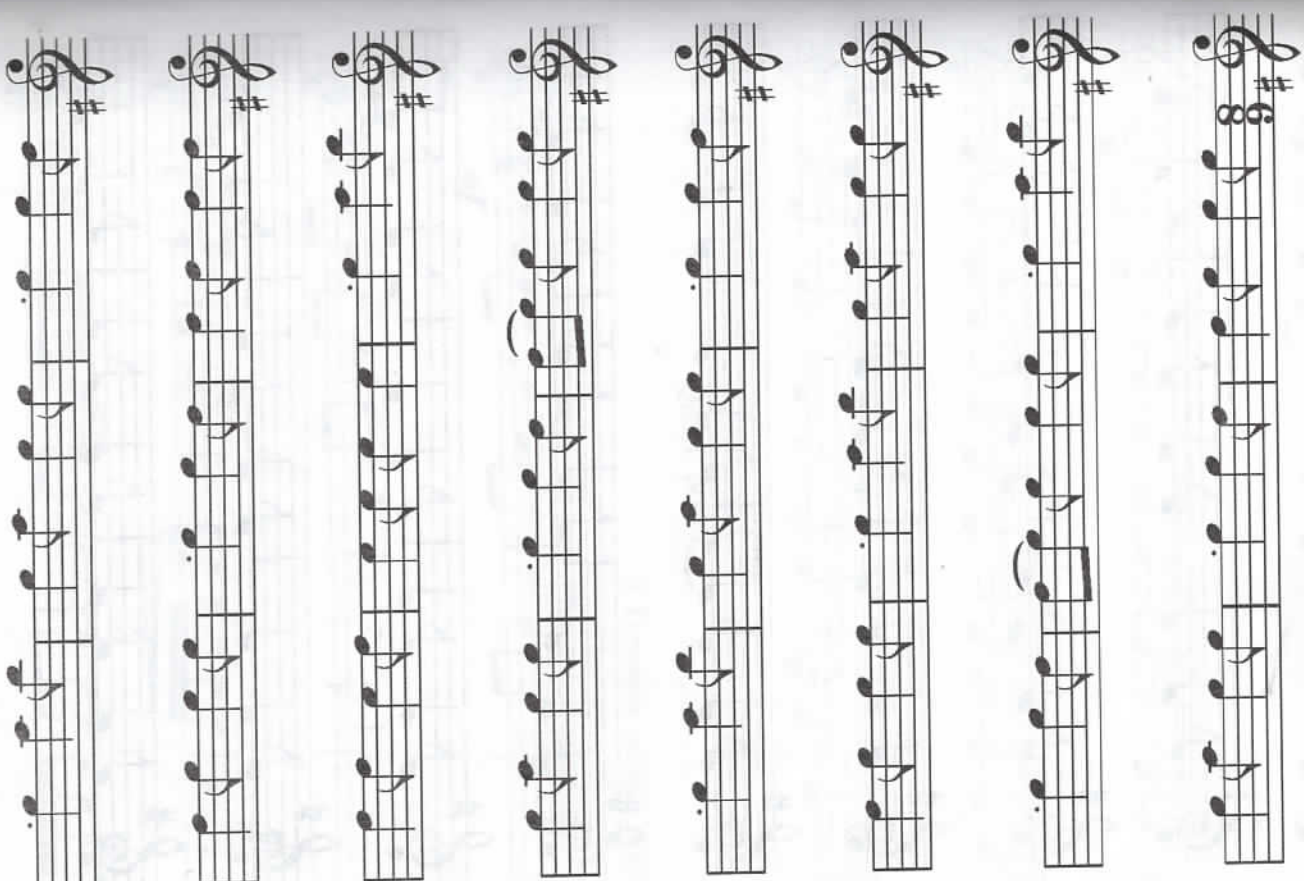
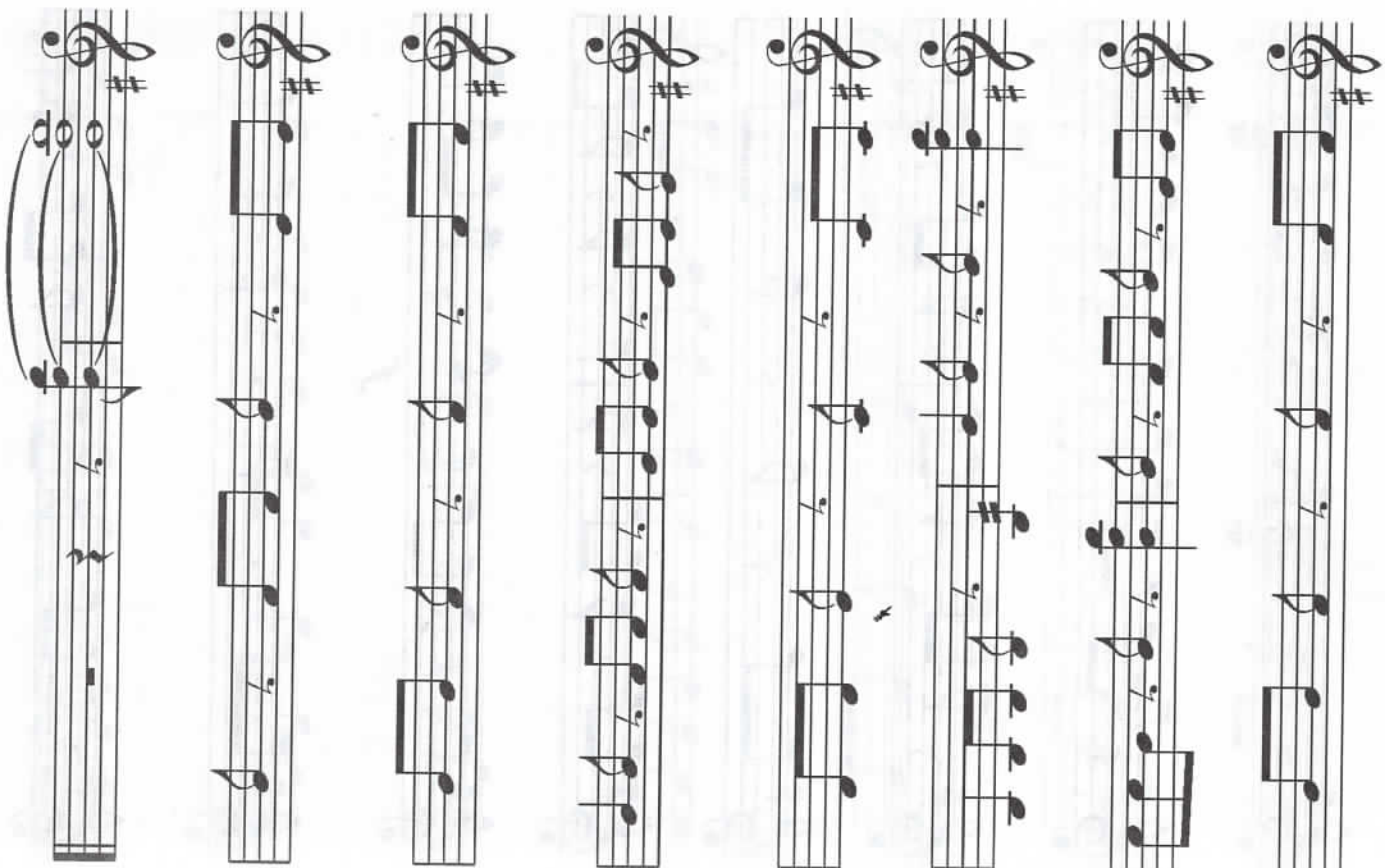
O'rtacha tez

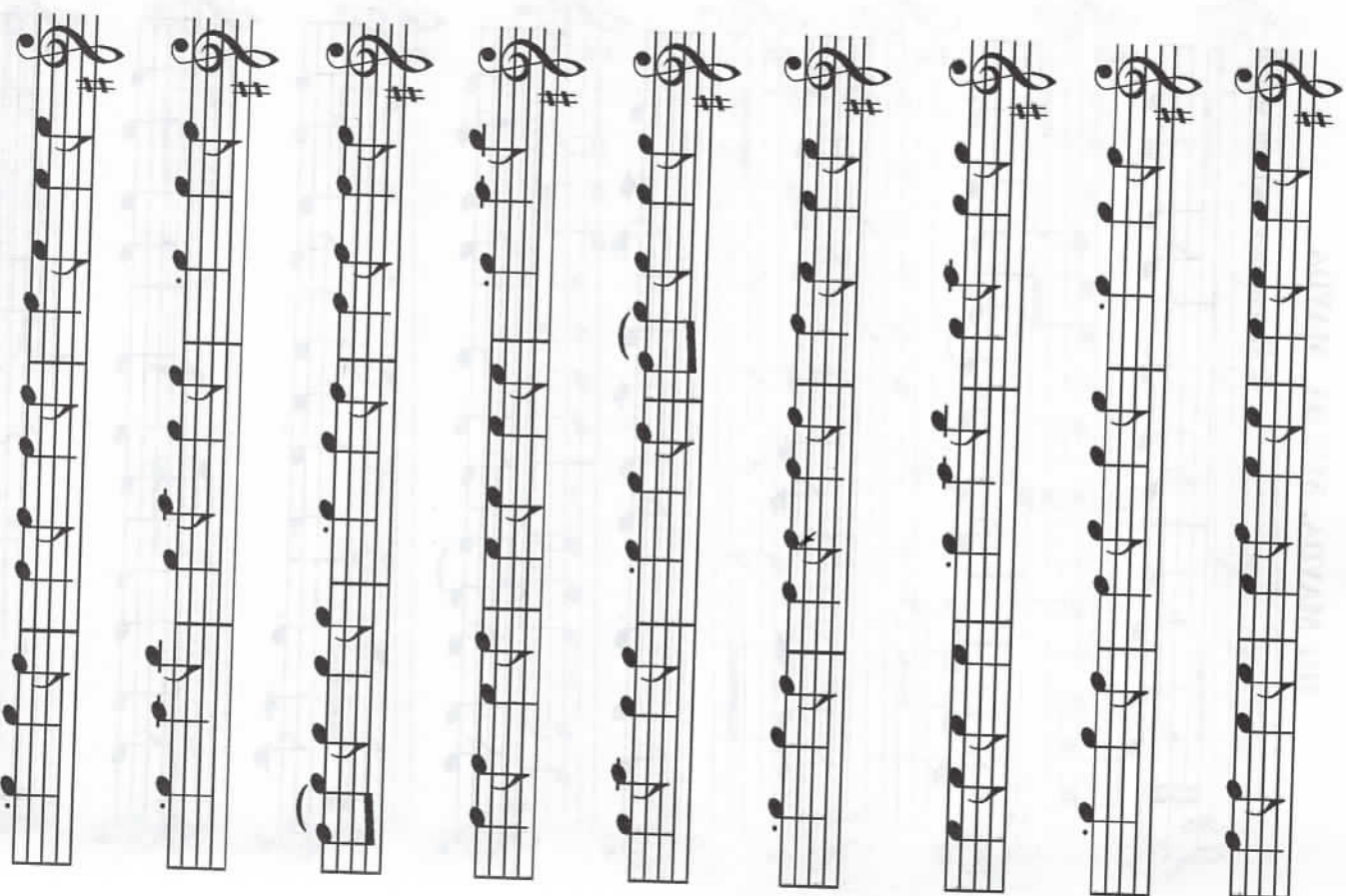

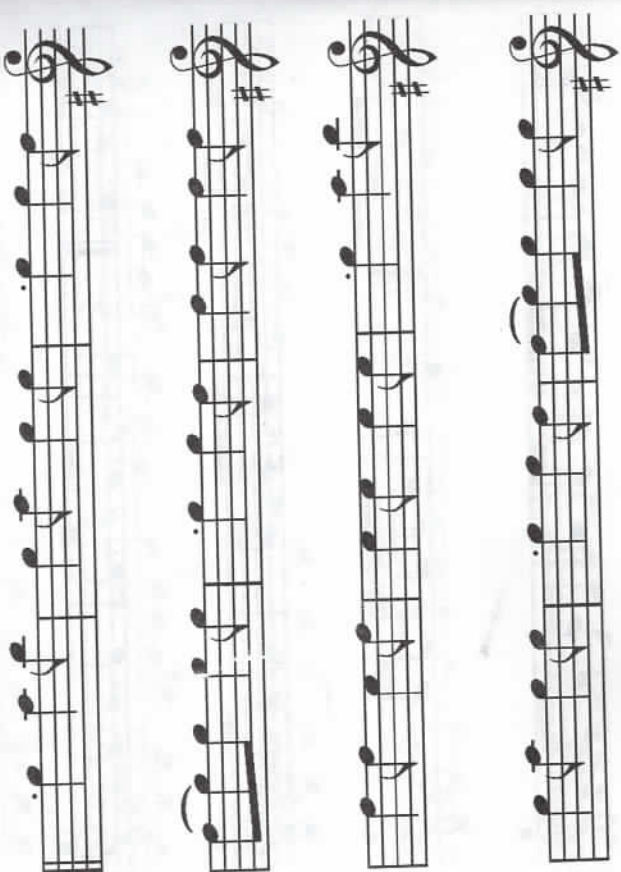
HO MAYDA, MAYDA, MAYDA

F. Karomatov notaga olgan

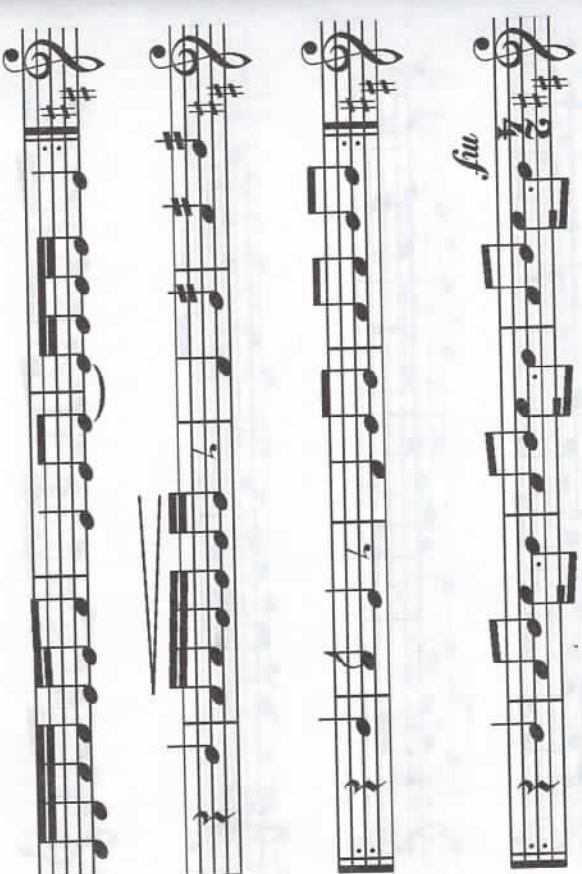

64

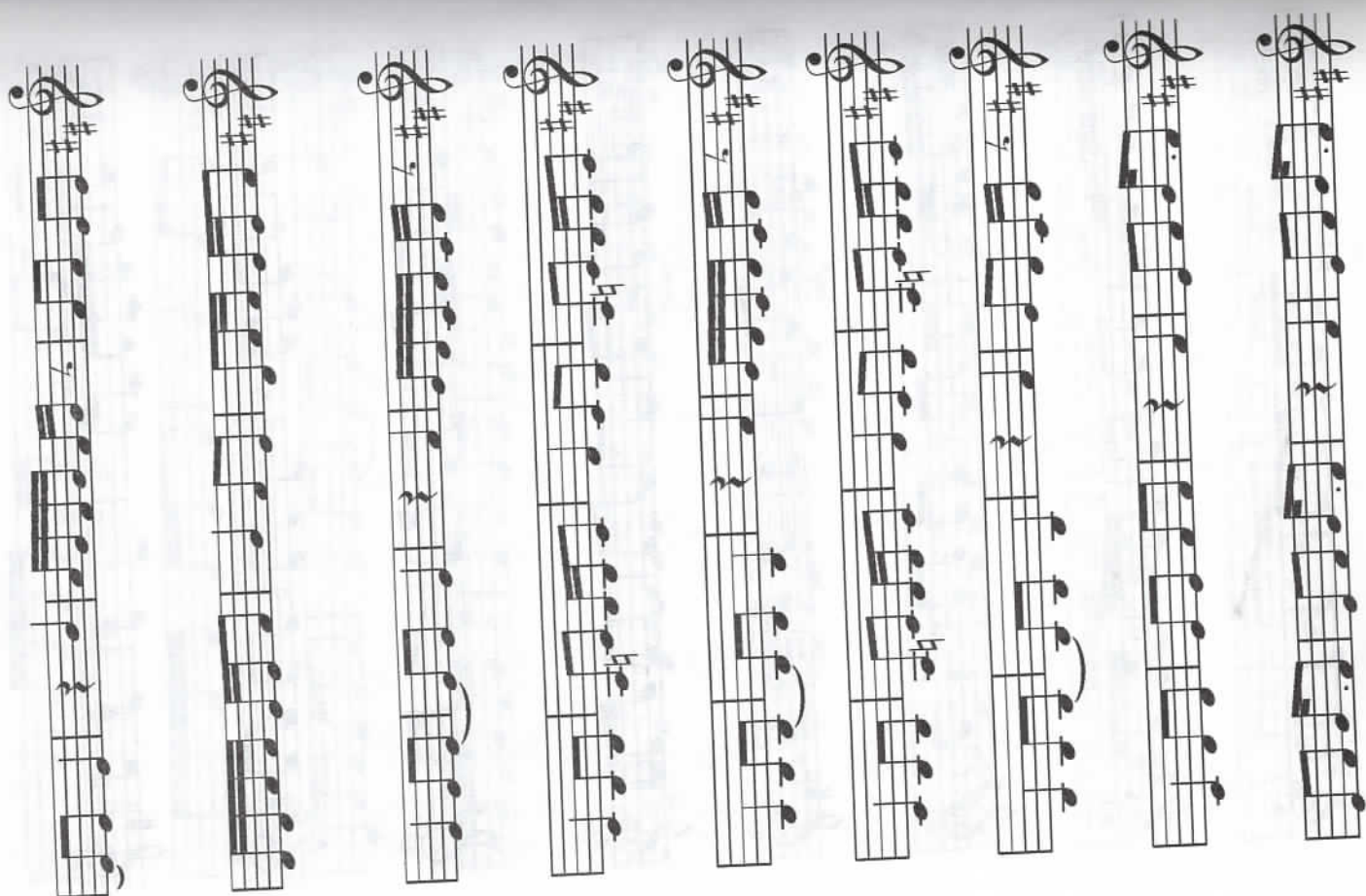
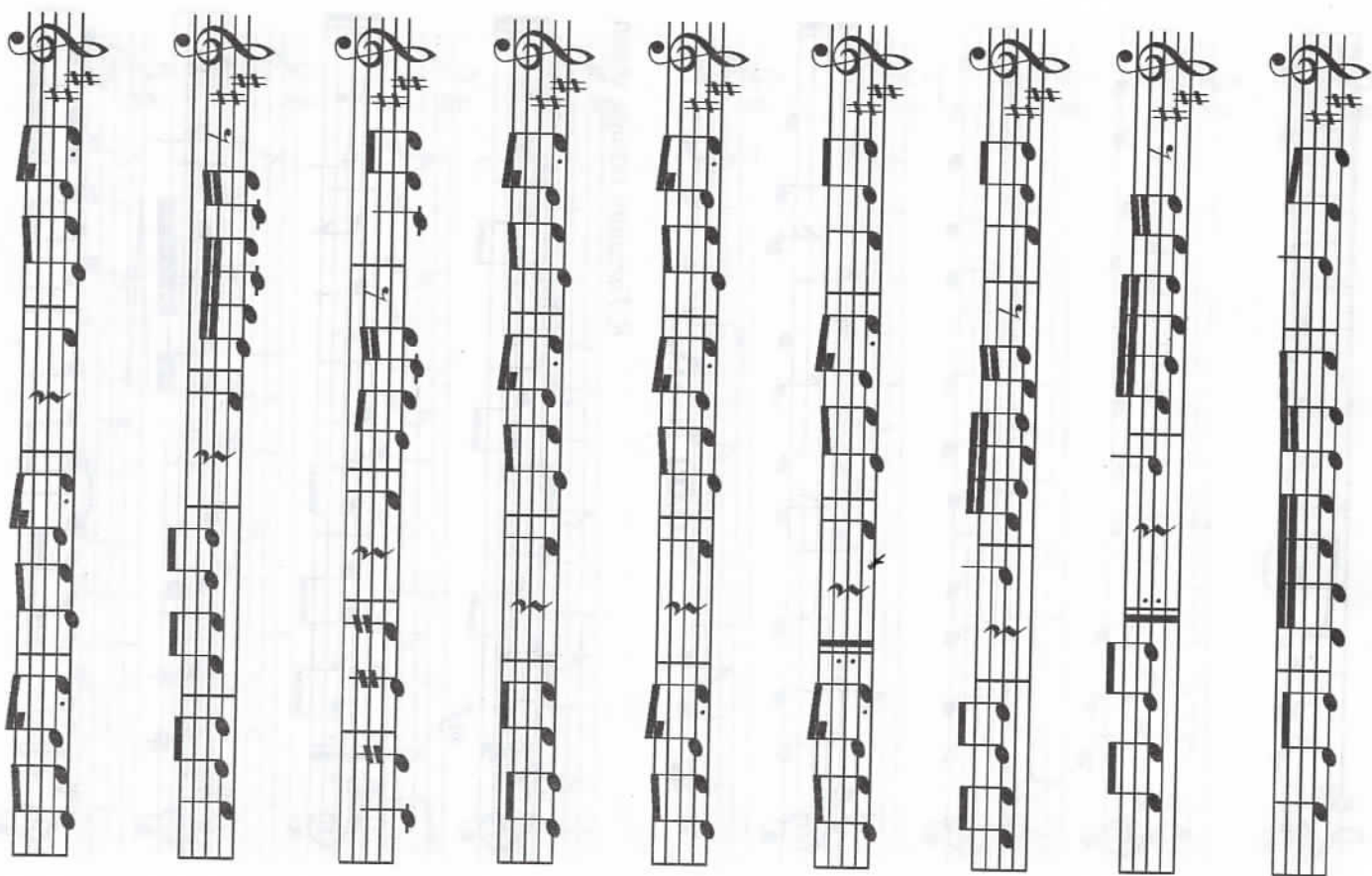
QARI NAVO

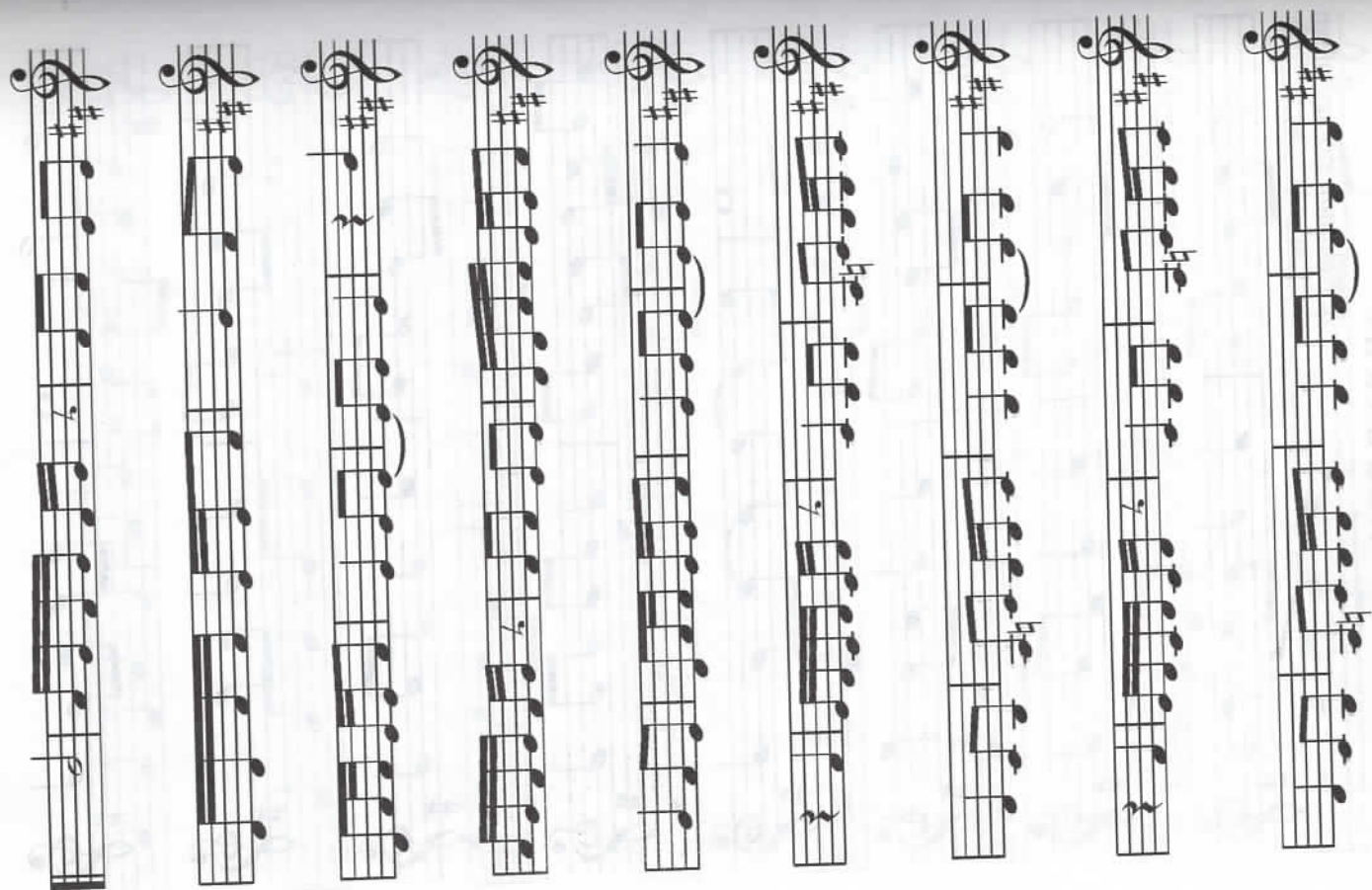
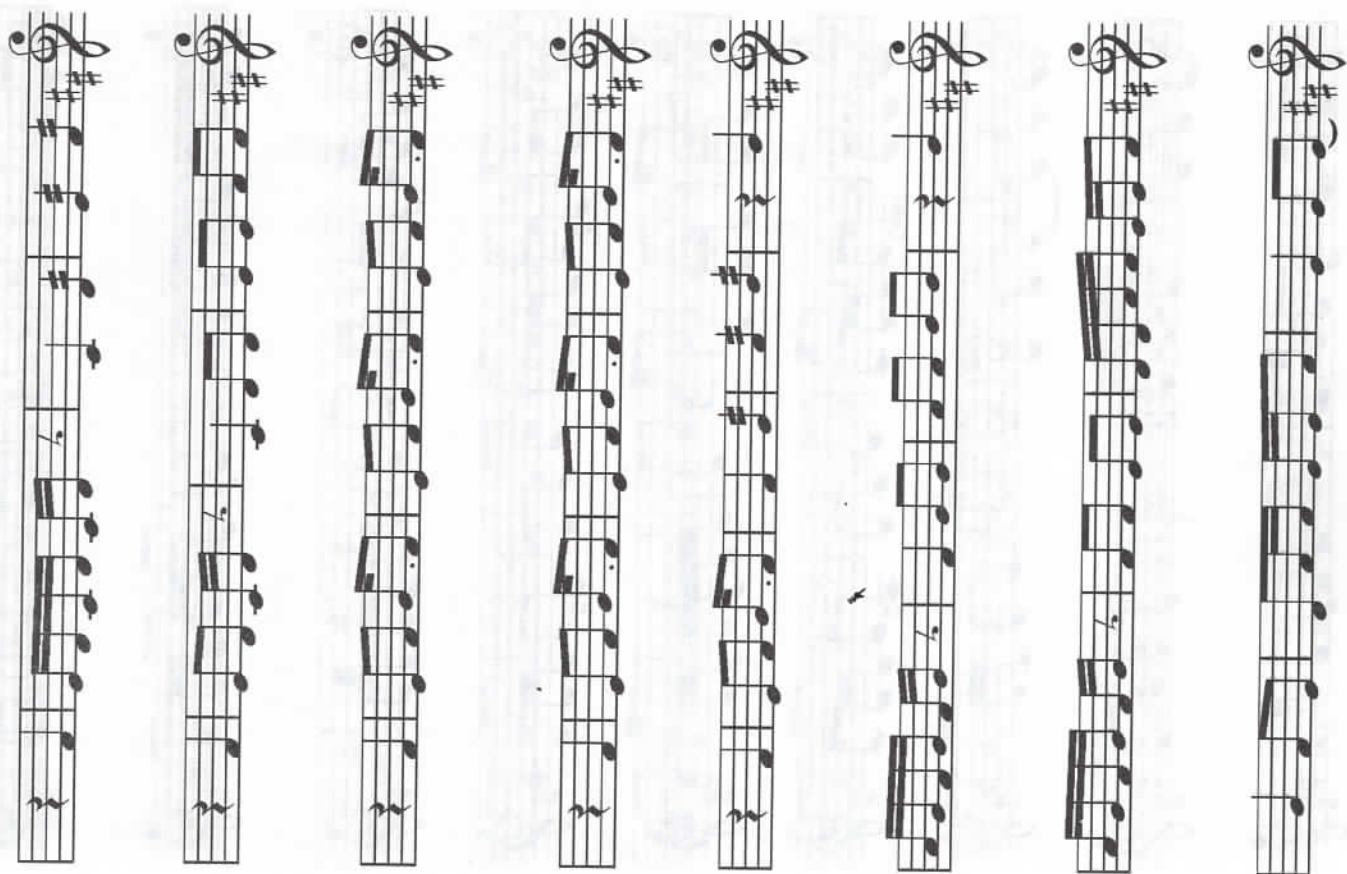
R. Tursunov notaga olgan

5 - 249

65

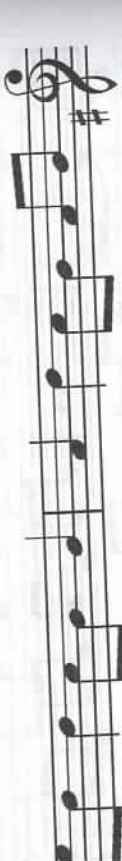
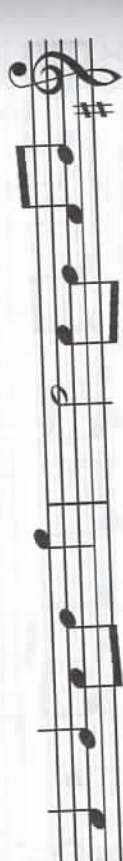
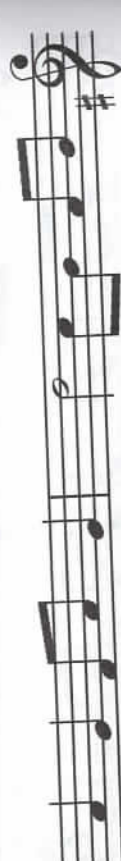
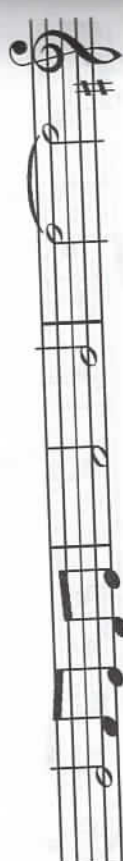

FARG'ONACHA

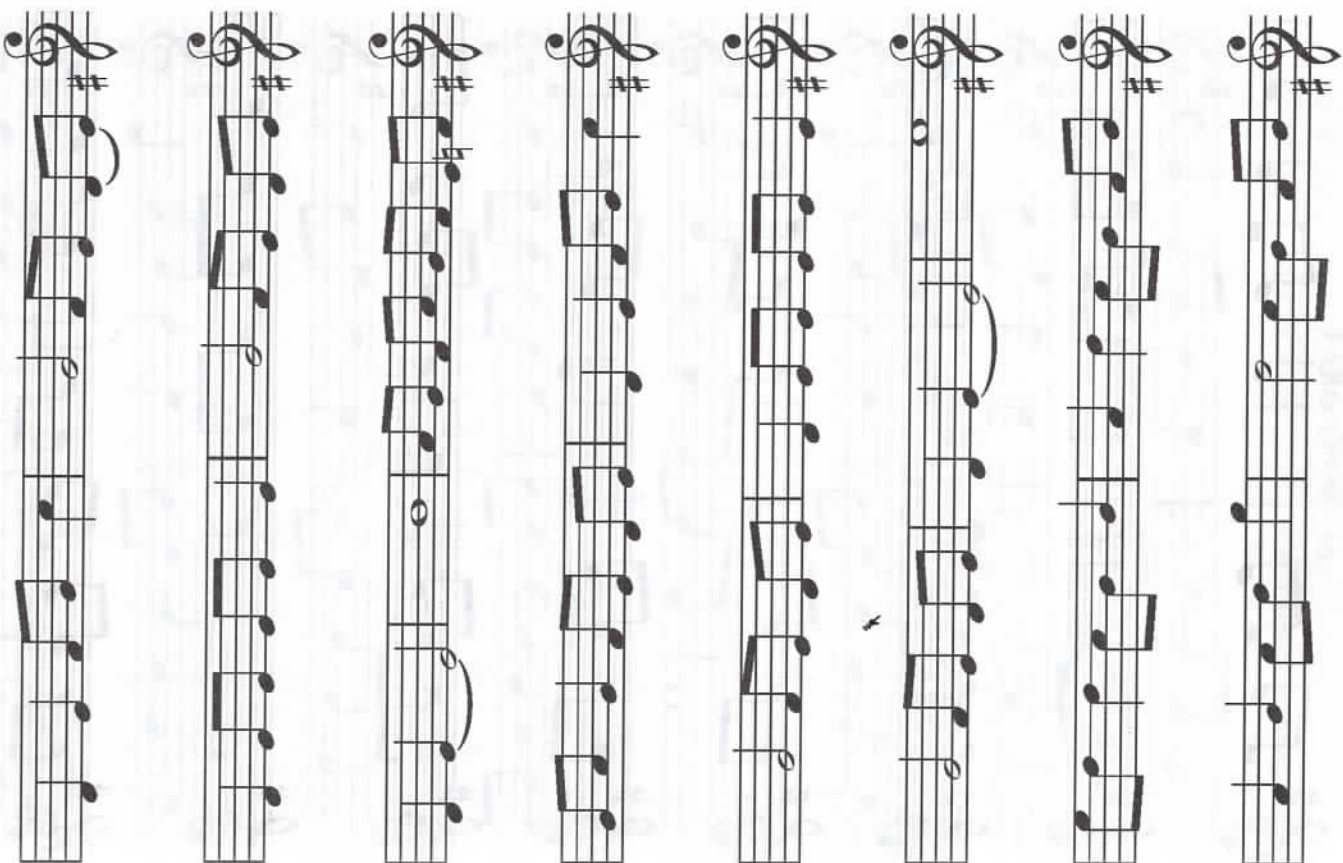
R. Tursunov notaga olgan

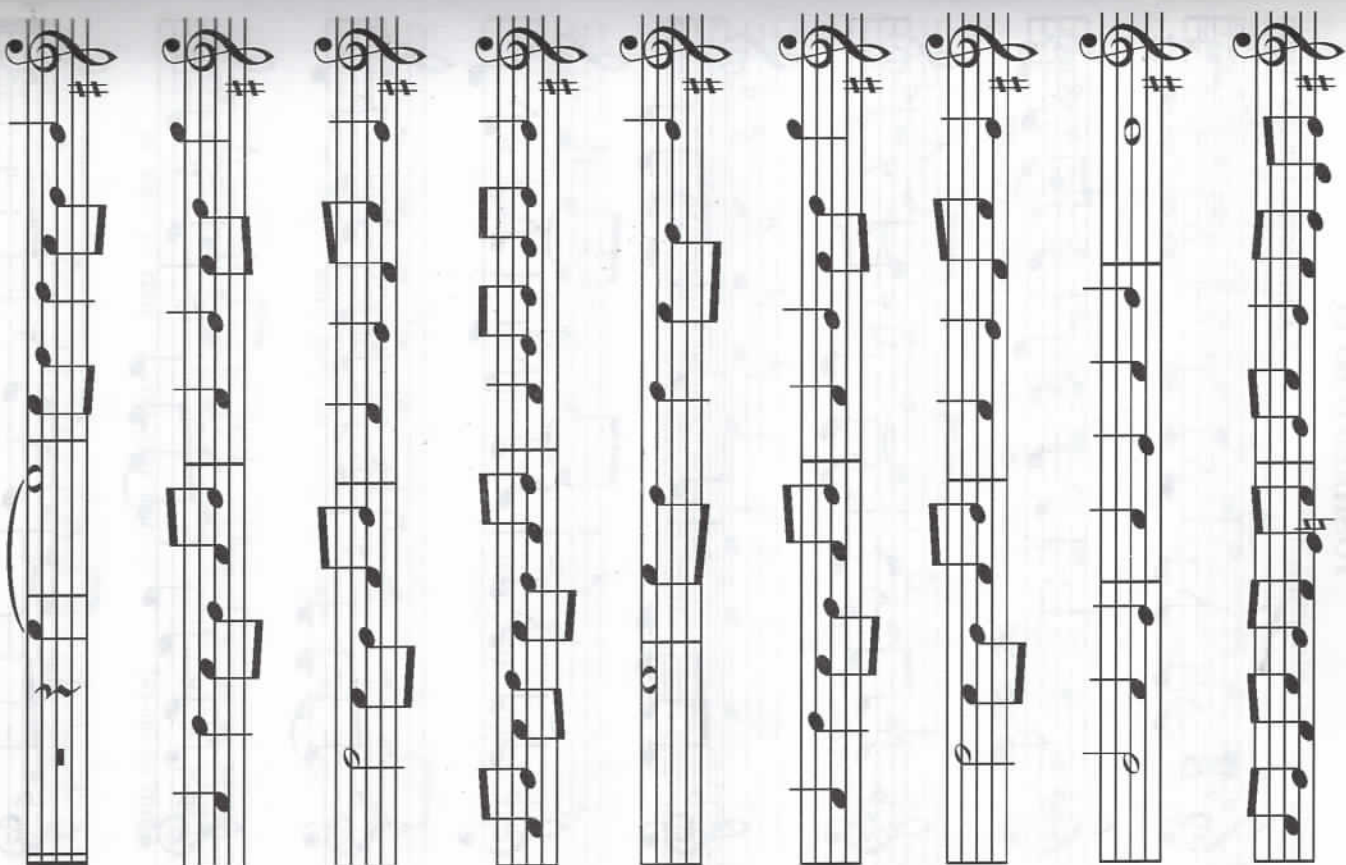
70

71

72

73

TOSHKENT YO'LI

F. Karomatov notaga olgan

The first system of musical notation for 'TOSHKENT YO'LI' consists of eight staves. Each staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a time signature of 6/8. The notation includes various musical symbols such as eighth notes, quarter notes, and rests, with some notes beamed together. The melody is written across the staves, with some staves containing rests for a portion of the system.

74

HAVODOR

F. Karomatov notaga olgan

The second system of musical notation for 'HAVODOR' consists of eight staves. Each staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a time signature of 6/8. The notation includes various musical symbols such as eighth notes, quarter notes, and rests, with some notes beamed together. The melody is written across the staves, with some staves containing rests for a portion of the system.

Ha-vo-dor, ha-vo-do-re, da-raxt-la-ri
 me-va-dor, tol-xim-cha-day bo'-ying-ga-ye,
 a-ka-la-ring xa-ri-dor.
 Xo-dam-la-ri te-gir-mon,
 bir-qo-pi-ni top-may-dur.
 Kich-kin-gi-na be-cho-ra-ye
 a-ka-si-dan o't-may-dur. Bo-la-jo-nim
 be-cho-ra-ye, a-ka-si-dan o't-may-dur.

75

O-shiq bo'l-dim o'-zing-ga, ham qo-shu, ham
 ko'-zing-ga. Ay-tol-may-man yu-zing- ga- e,
 in-sof ber-sin o'-zing- ga. Ay-tol-may-man
 yu-zing- ga- e, in-sof ber- sin o'-zing- ga.

PARANJ1

O'zbek xalq qo'shig'i

Pa- ran- ji u- zun e- kan,
 ji- va- gi qi- zil e- kan.
 Pa- ran- ji u- zun e- kan,
 ji- va- gi qi- zil e- kan. Pa- ran- ji- ni

tash-la-gan Va-ta-nim qi- zi e- kan.
 Pa- ran- ji- ni tash- la- gan
 Va- ta- nim qi- zi e- kan.

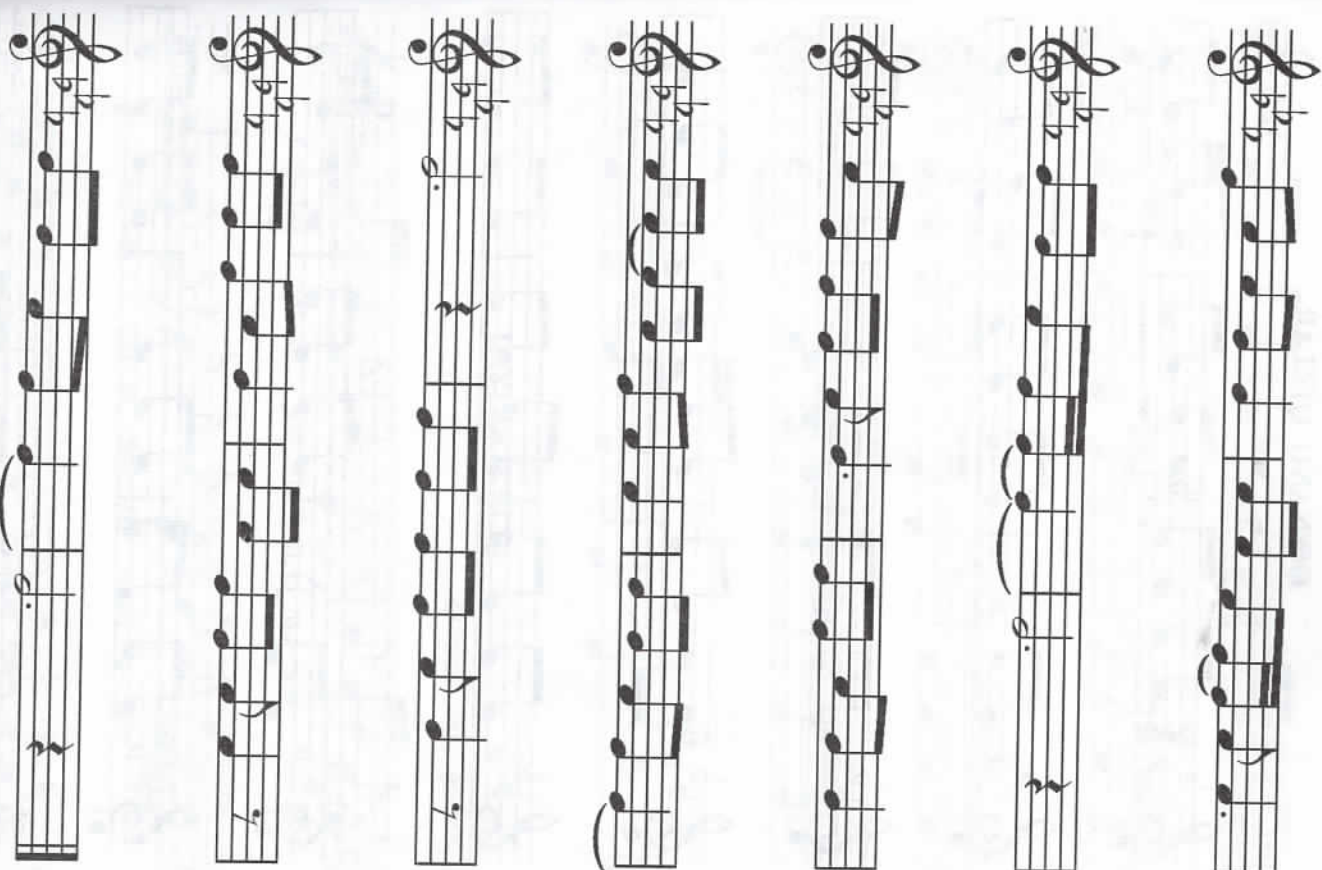
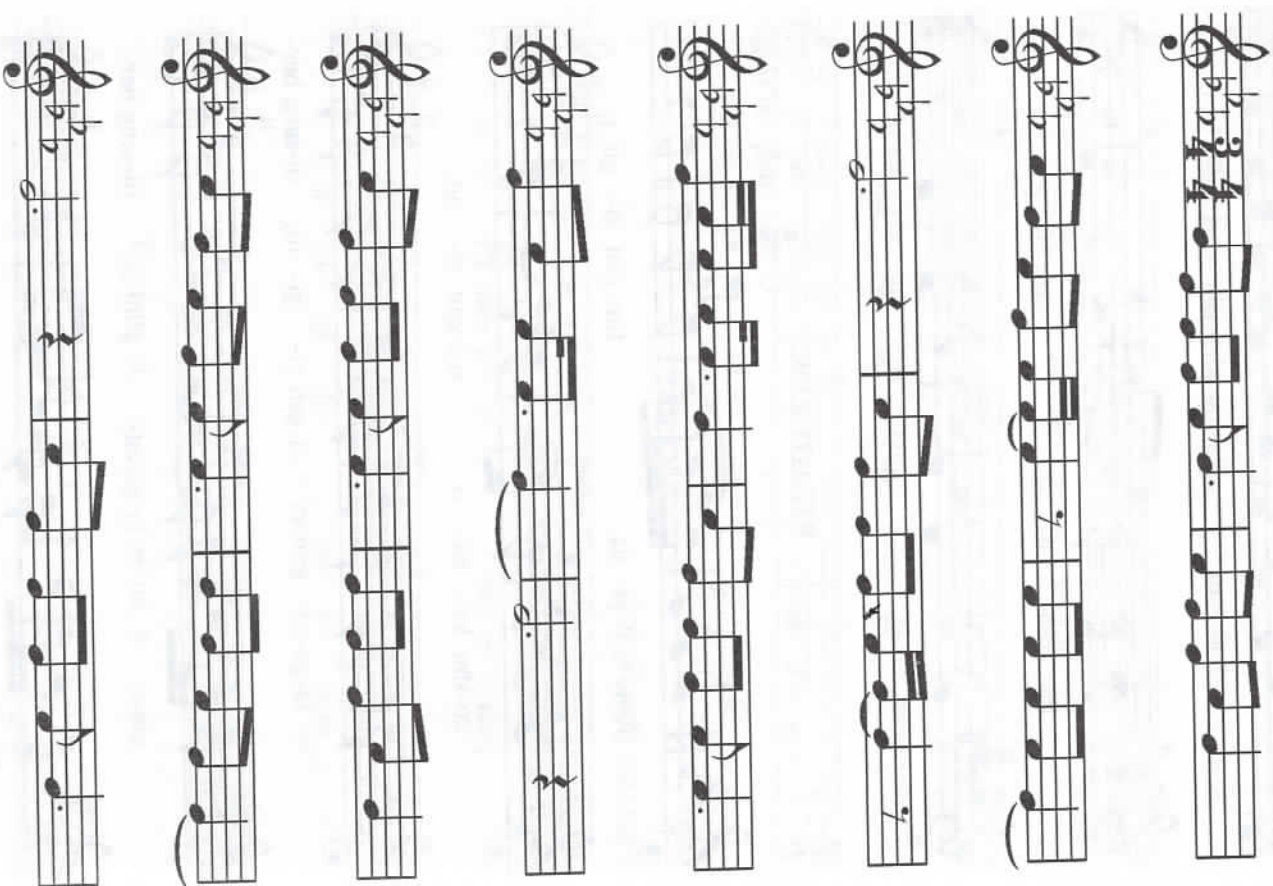
BILAGUZUK

O'zbek xalq qo'shig'i

Suv bo'-yi- da tur- gan yi- git,
 qo-shu ko'- zin o suz-gan yi- git,
 bi- la-gu-zu- gim-ni ol-gan yi- gi- to, ol-sang ber-
 gin-o bi-la-gu-zu- gim-ni, ol-sang ber-
 gin-o bi- la- gu- zu- gim- ni.

NAVILAY

F. Karomatov notaga olgan

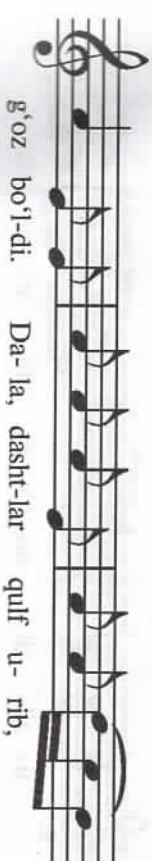
O'YNANG QIZLAR

Xalq kuyi

LAYLAK KELDI

O'zbek xalq qo'shig'i

dar-yo bo'-yi yuz bo'l-di. Lay-lak ke-la-dur

g'oz bo'l-di. Da-la, dasht-lar qulf u-rtib,

Lay-lak kel-di, yoz bo'l-di, qa-no-ti qo-

DARYO TOSHQIN

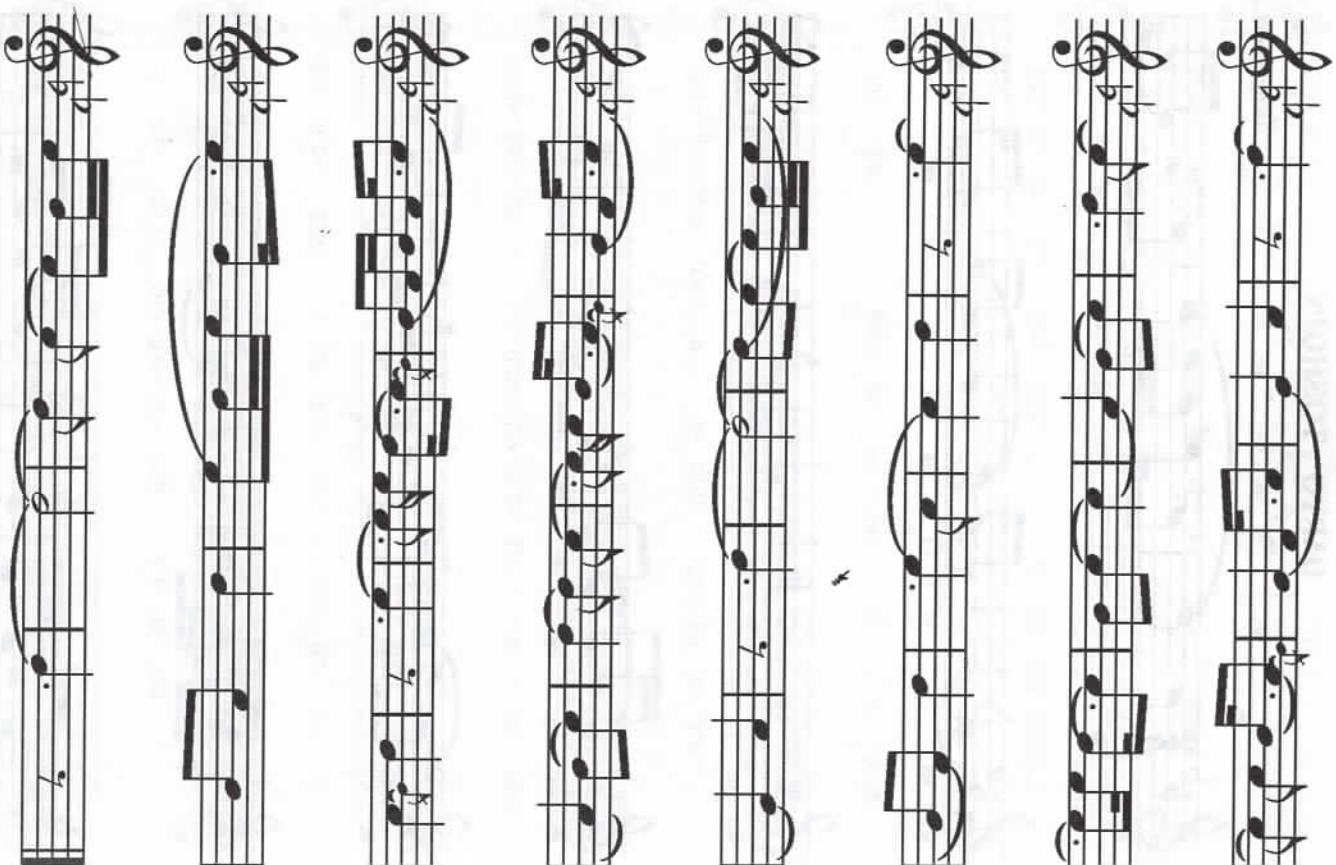
Xalq kuyi

toq- qa, Qu-loq- la- ri- da hal- qa,
 hal- qa- si tu- shib qop-ti, to- pib ber-san-giz
 ol- qar. Men bi- bi ho- ji e- dim,
 qiz- lar- ning to- ji e- dim. Qiz- lar o'-yin
 tush- gan- da men no- g'o- ra- chi e- dim,
 no- g'o- ram bu- zul- di, zan- jir- la- ri
 u- zil- di, no- g'o- ra- chi o'r- ni- da
 lay- lak bo'- yim cho'- zil- di.

toq- qa, Qu-loq- la- ri- da hal- qa,
 hal- qa- si tu- shib qop-ti, to- pib ber-san-giz
 ol- qar. Men bi- bi ho- ji e- dim,
 qiz- lar- ning to- ji e- dim. Qiz- lar o'-yin
 tush- gan- da men no- g'o- ra- chi e- dim,
 no- g'o- ram bu- zul- di, zan- jir- la- ri
 u- zil- di, no- g'o- ra- chi o'r- ni- da
 lay- lak bo'- yim cho'- zil- di.

O'ROQCHILAR QO'SHIG'I

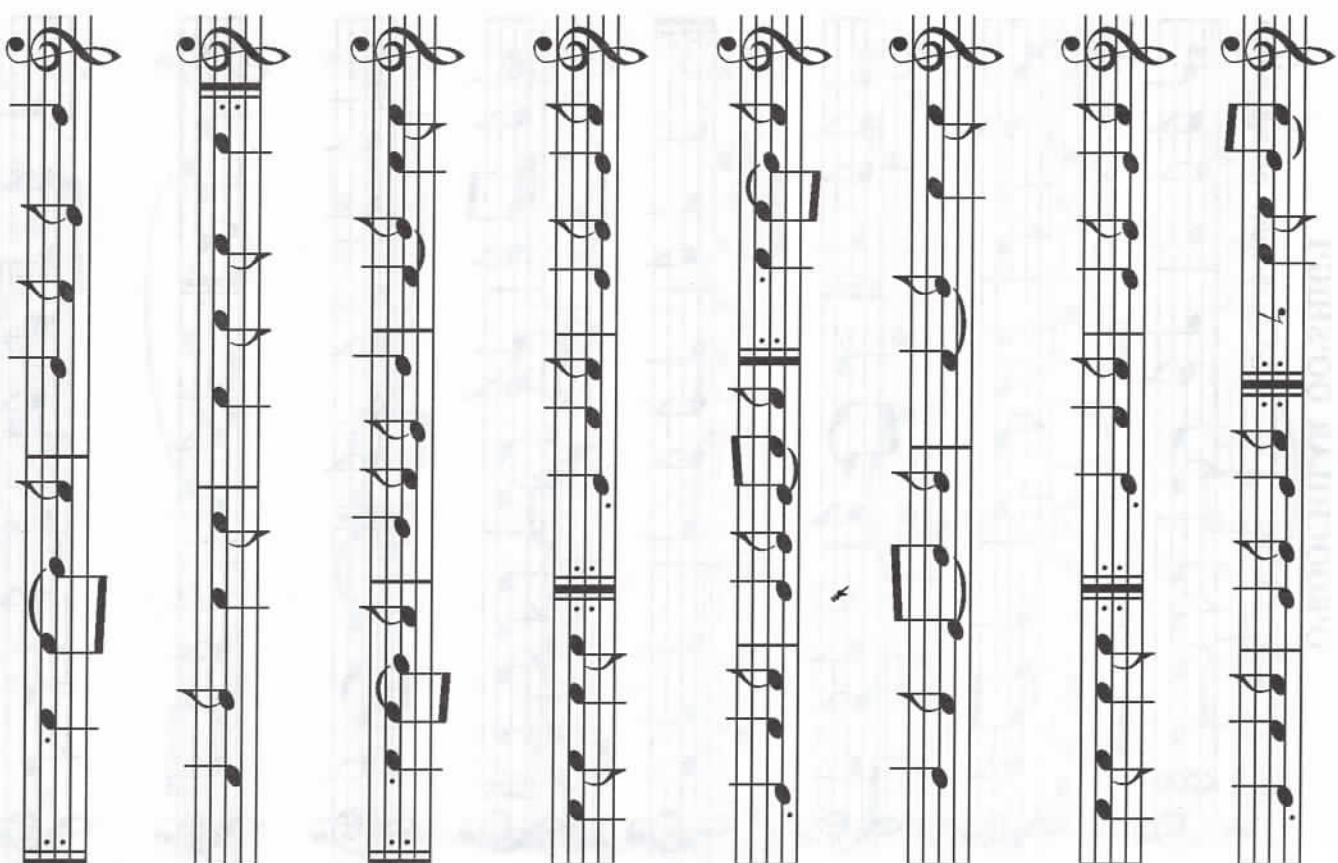
G'; Toshmatov notaga olgan

QAYSI BOG'DAN OLDINGIZ

Ojiza she'ri

Xalq kuyi

1. Men siz-dan ay-la-ram bir yax-
 2. Mu-bo-rak ay-la-gay Va-tan-

shu sa-vol, siz bu gul-ni qay-si bog'-dan
 ning bo-g'in, siz bu gul-ni qay-si bog'-dan
 ol ol din-giz, ol din-giz.

To'-ti-ga o'x-shay-di shi-rin

til- la-ri.

Qad-di qo-mat-la-ri, no-zik bel-la-ri,
 me-ni hay-ron

et-di nat-giz ko'z-la-ri, siz bu gul-ni

qay-si bog'-dan ol-din-giz.

Ko'r-gan o-dam
 bo'lur a-ning hay-ro-ni.
 Biz-ga ta'sir
 qil-di a-dab-ik-ro-mi.
 Bir-ga o'l-tir-
 gan-ning yo'q-dir ar-mo-ni, siz bu gul-ni
 qay-si bog'-dan ol-din-giz.

O-ra-zi hus-
 ni-ning yo'q-dir ba-lo-si, so'z-la-gan so'z-
 la-ri dard-ning da-vo-si,
 Bil-mam, bor-mi u-ning meh-ri-
 gi-yo-si, Siz bu gul-ni
 qay-si bog'-dan ol-din-giz.

QILPILAMA

O'zbek xalq qo'shig'i

Qo-shing o's-ma-dak-ki-na,

qil-pil-la-ma,

be-ling tas-ma-dak-ki-na,

qil-pil-la-ma,

Men se-ni kam-pir de-sam,

qil-pil-la-ma (yo-rey),

qi-li-g'ing qiz-dak-ki-na,

qil-pil-la-ma,

Men se-ni kam-pir de-sam,

qil-pil-la-

ma (yo-rey),

qi-li-g'ing qiz-dak-ki-na,

qil-pil-la-ma,

qil-pil-la-ma, jon-gi-nam,

qil-pil-la-ma,

Sho-li sol-dim ke-li-ga,

qil-pil-la-ma,

te-gir-mon-ning do'-li-ga,

qil-pil-la-ma.

Sho-xi qi-yiq ya-ra-shar,

qil-pil-la-ma yo-rey, chol-gi-nam-ning be-li-ga,

qil-pil-la-ma,

sho-hi qi-yiq ya-ra-shar,

qil-pil-la-ma yo-rey, chol-gi-nam-ning be-li-ga,

qil-pil-la-ma,

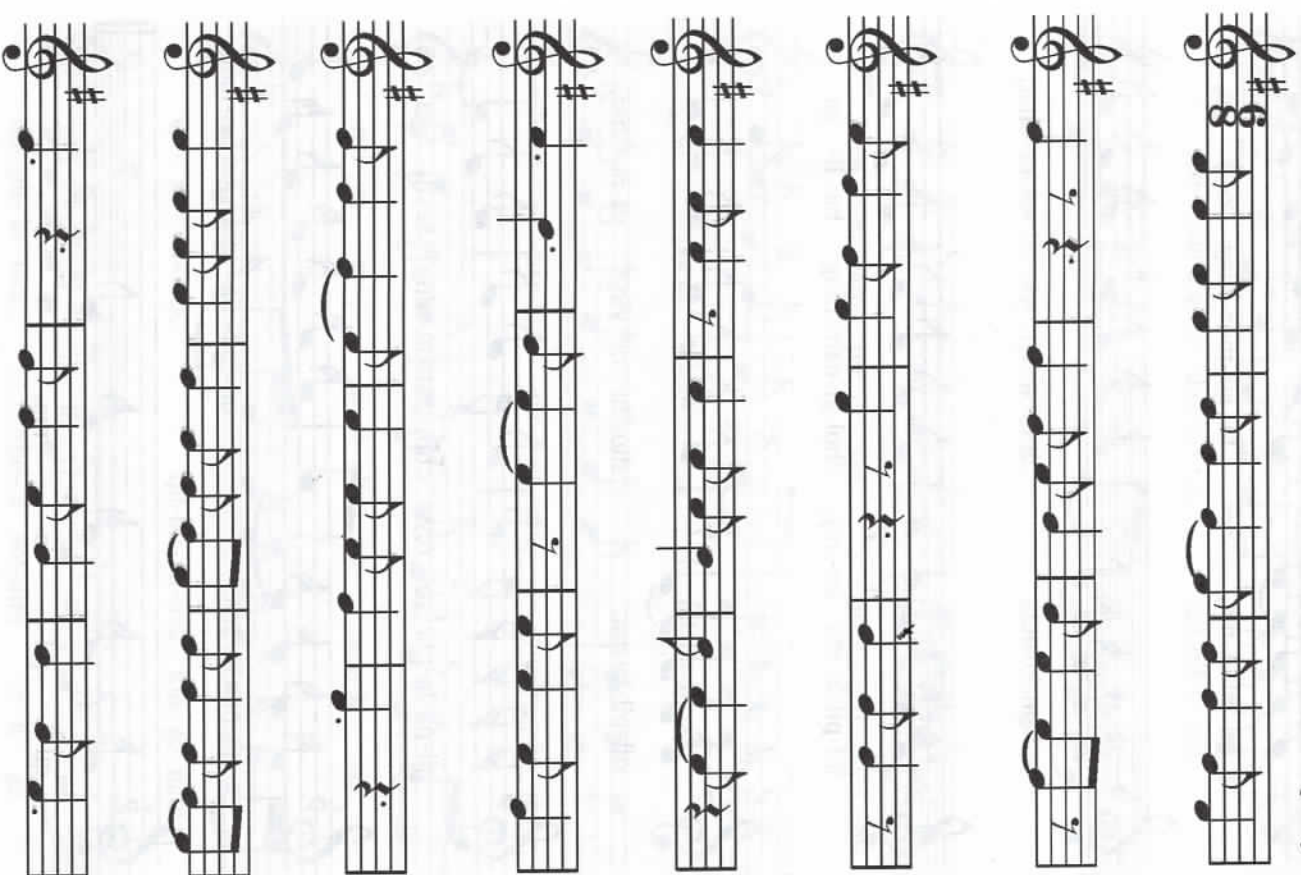
qil-pil-la-ma, jon-gi-nam,

qil-pil-la-ma.

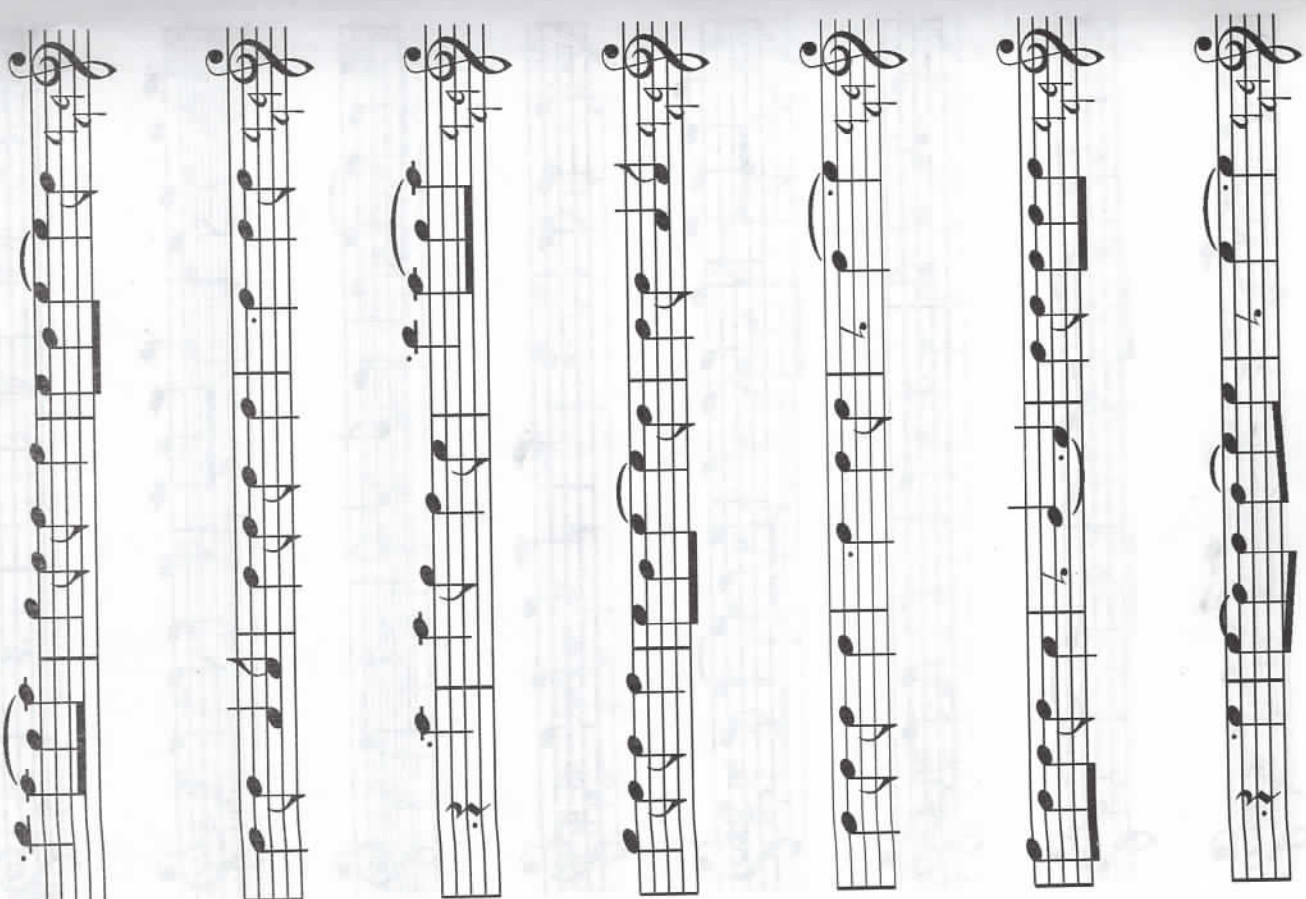
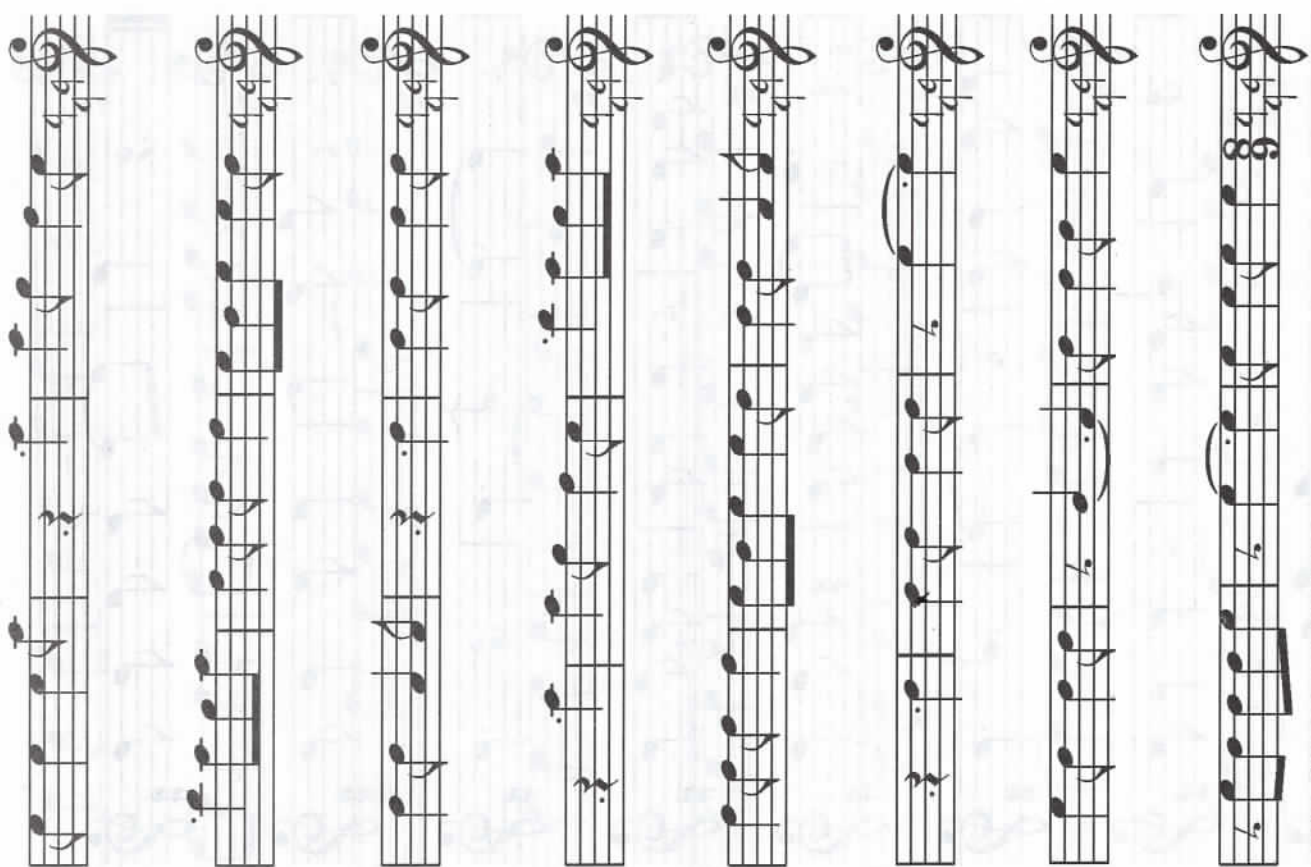
E, VOYE

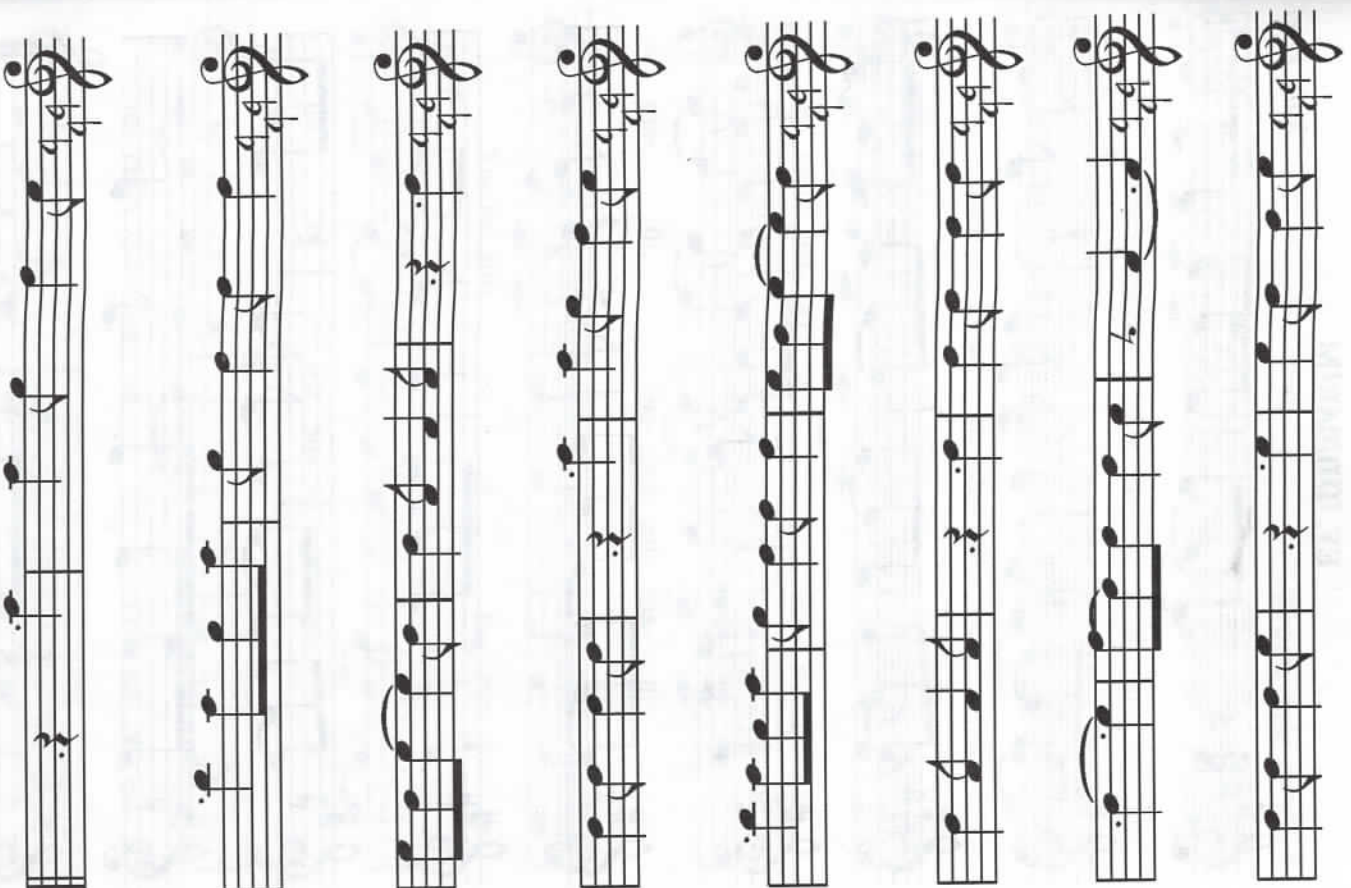
Xalq kuyi

BOG'DA OLMA PISHIBDI

F. Karomatov notaga olgan

EY, DILBARIM

Xalq kuyi

The image displays a page of musical notation for a piano exercise. It consists of nine staves of music, each beginning with a treble clef and a key signature of two sharps (F# and C#). The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and bar lines, arranged in a sequence across the staves. The first staff begins with a treble clef and a key signature of two sharps (F# and C#). The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and bar lines, arranged in a sequence across the staves. The first staff begins with a treble clef and a key signature of two sharps (F# and C#). The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and bar lines, arranged in a sequence across the staves.

GALMADI

Korazm xalq qo'shig'i

Ge-cha-gun yo'l- la- ri- na ga ray-

man, gal- ma- di - gal- ma- di,

ne- chun gal- ma- di. Gal- ma- di - gal-

ma- di, ne- chun gal- ma- di?

Yu- ra- gim e- zil, bag'-rim di- lin-

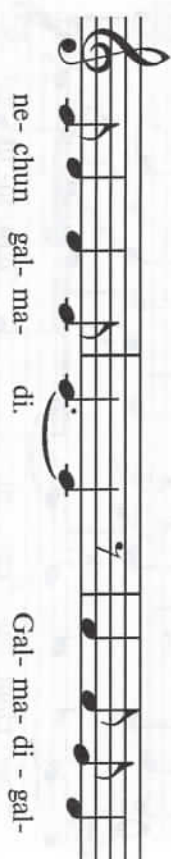
di- e, gal- ma- di - gal- ma- di,

ne- chun gal- ma- di. Gal- ma- di - gal-

ma- di, ne- chun gal- ma- di.

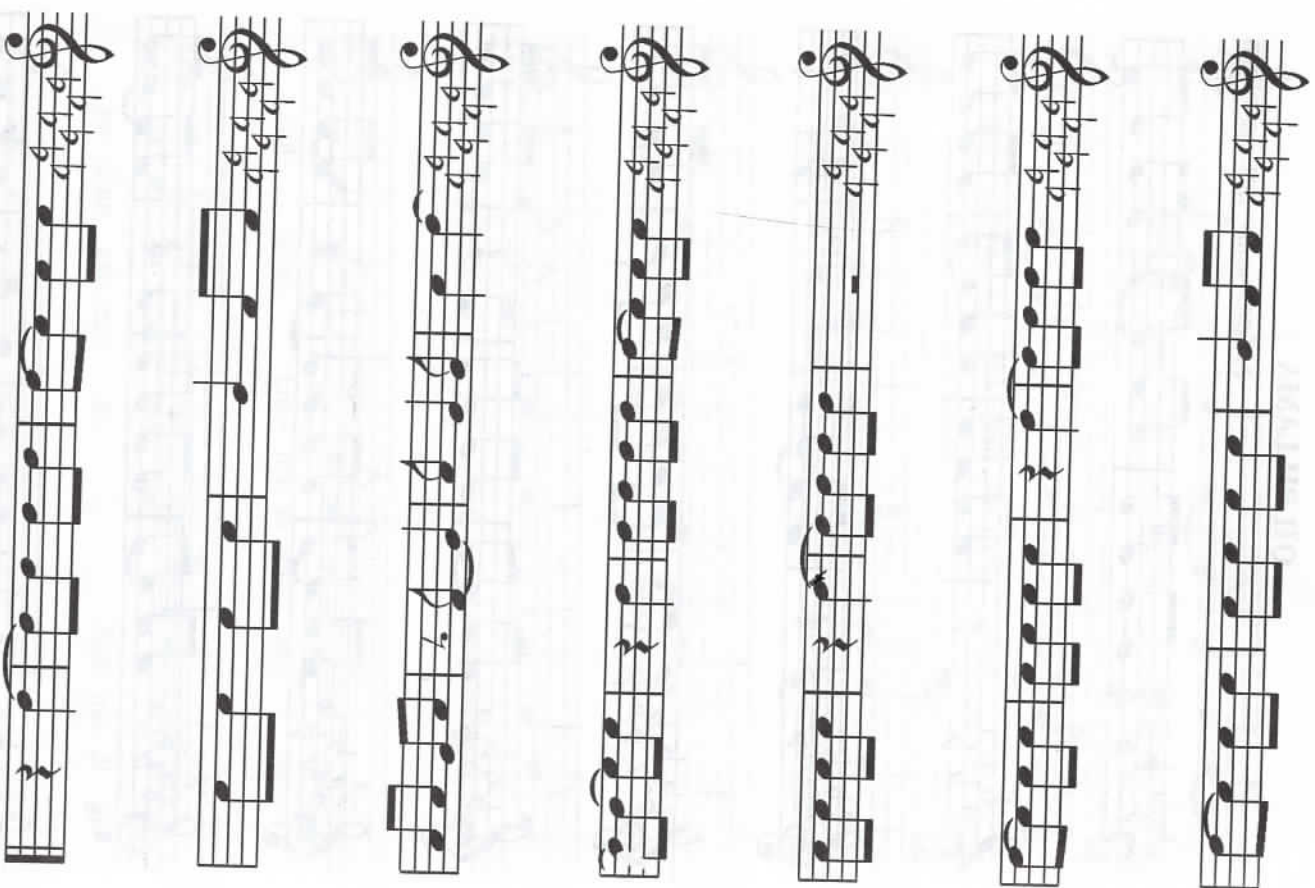
QILPILLAMA

F. Karomatov notaga olgan

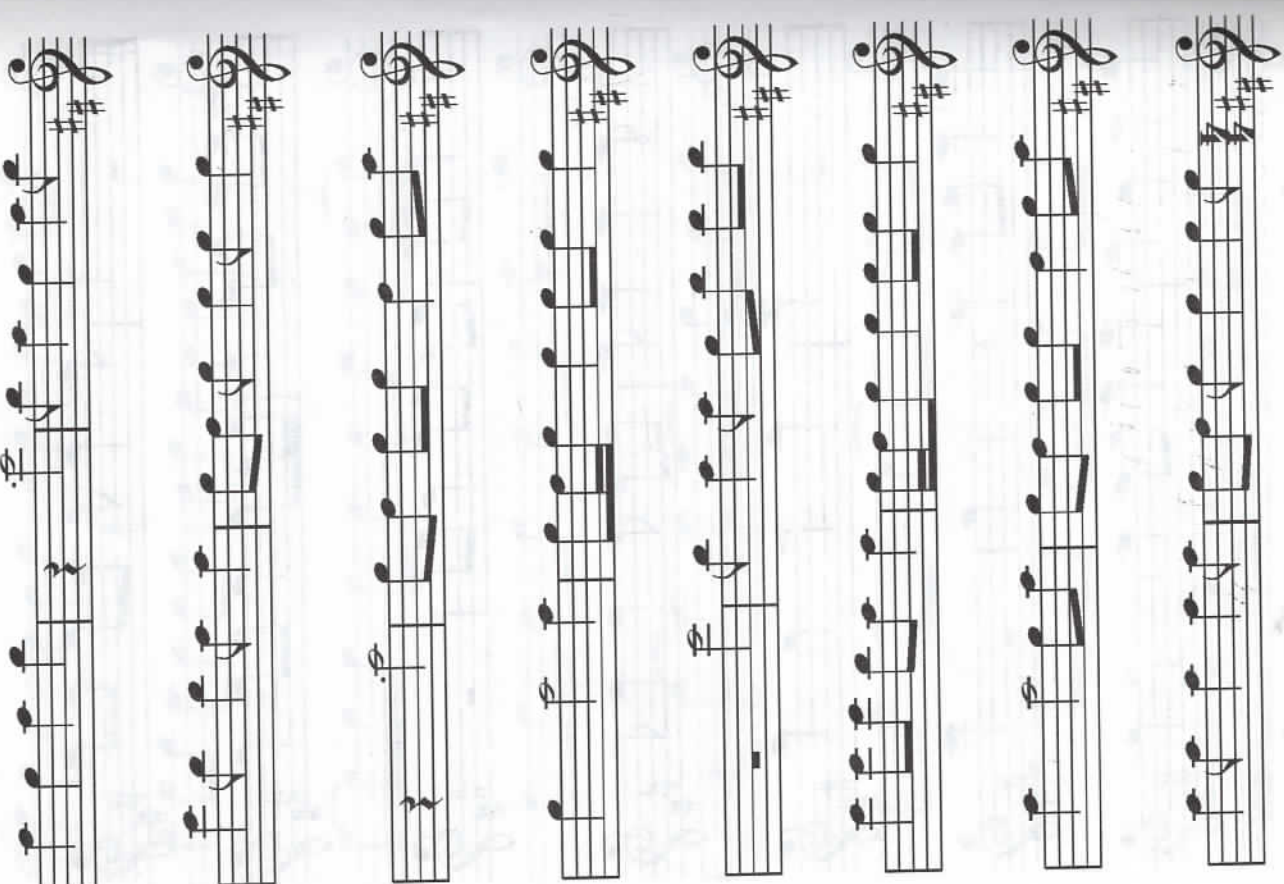

HOY UKA, NOZING HOY

F. Karomatov notaga olgan

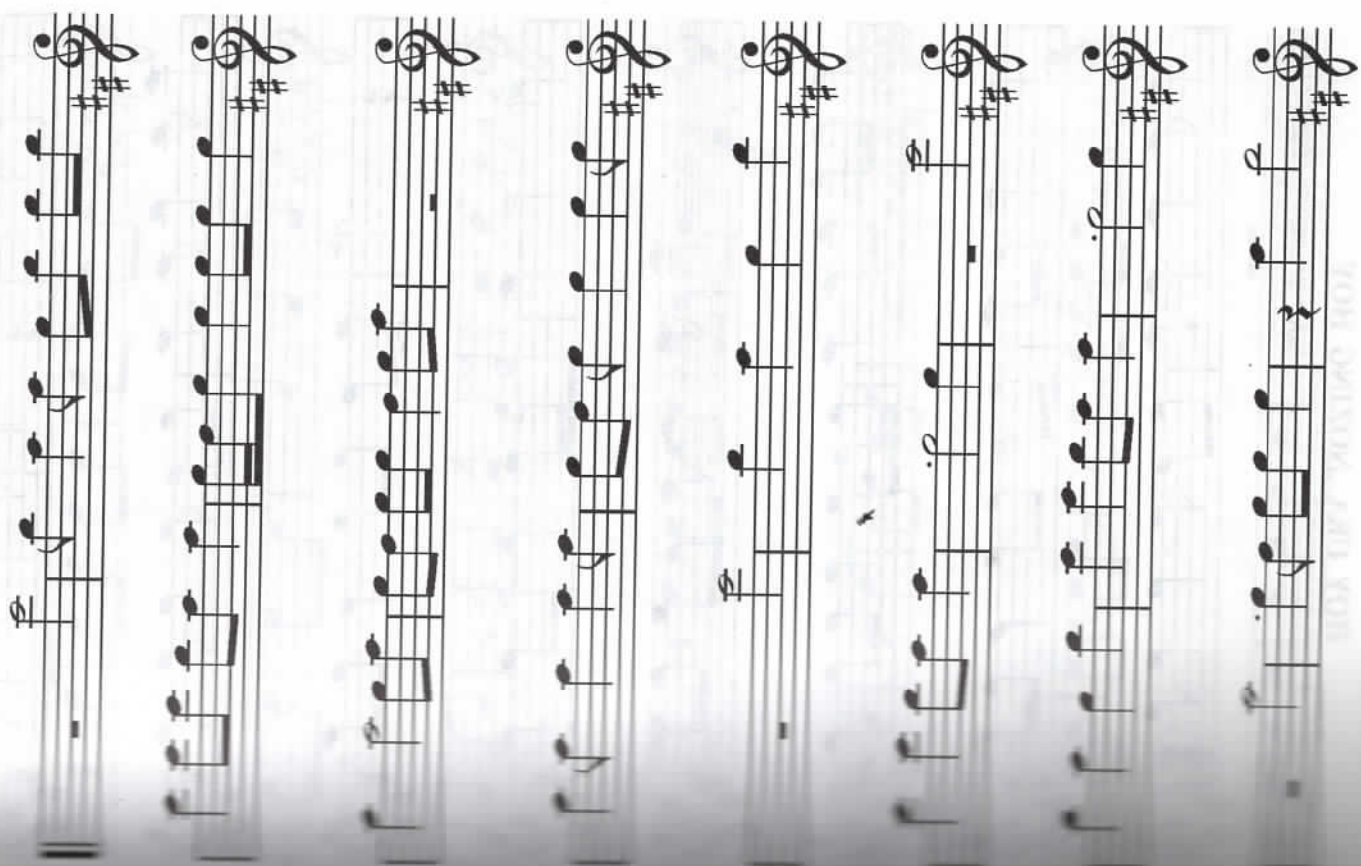
102

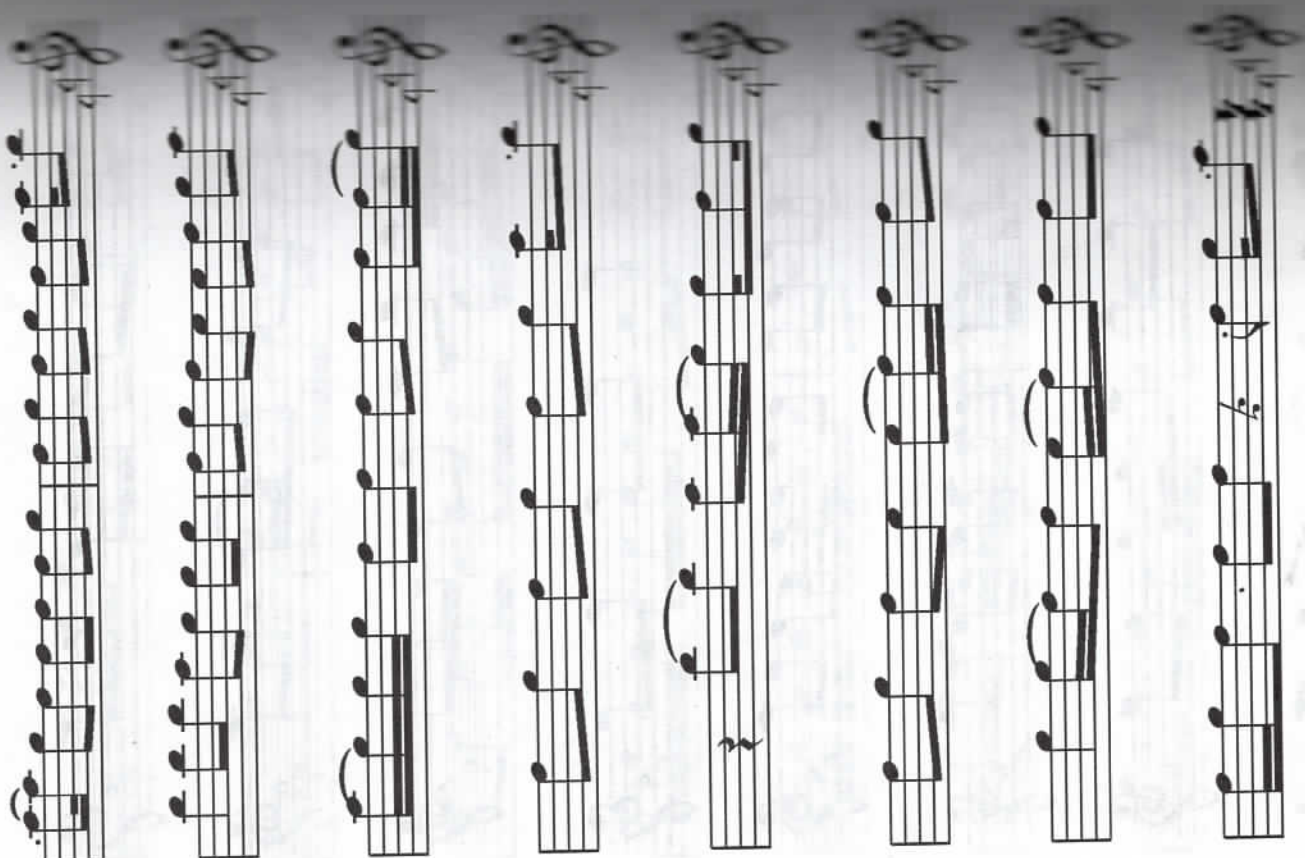
103

DO'MBIRA

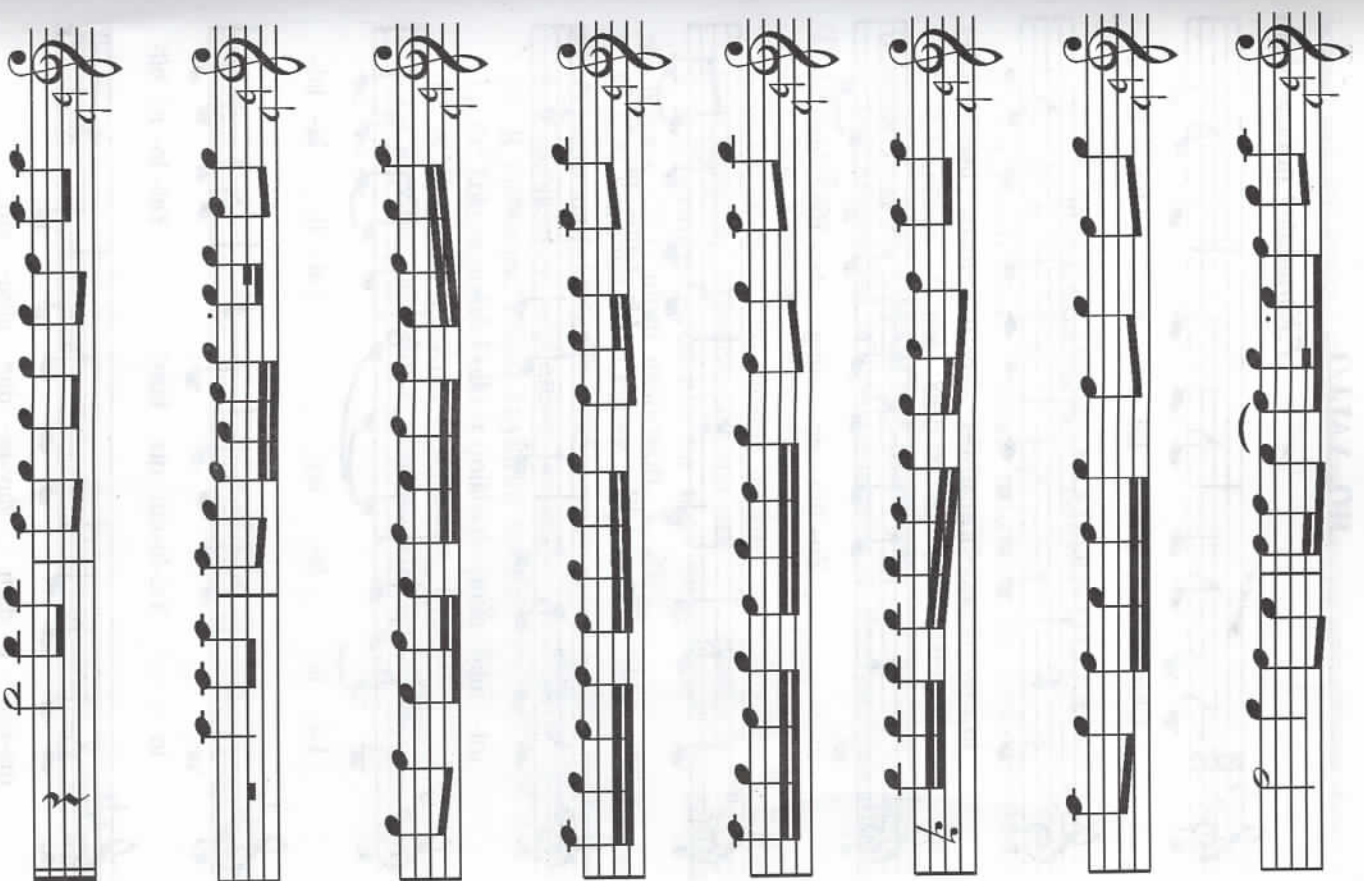
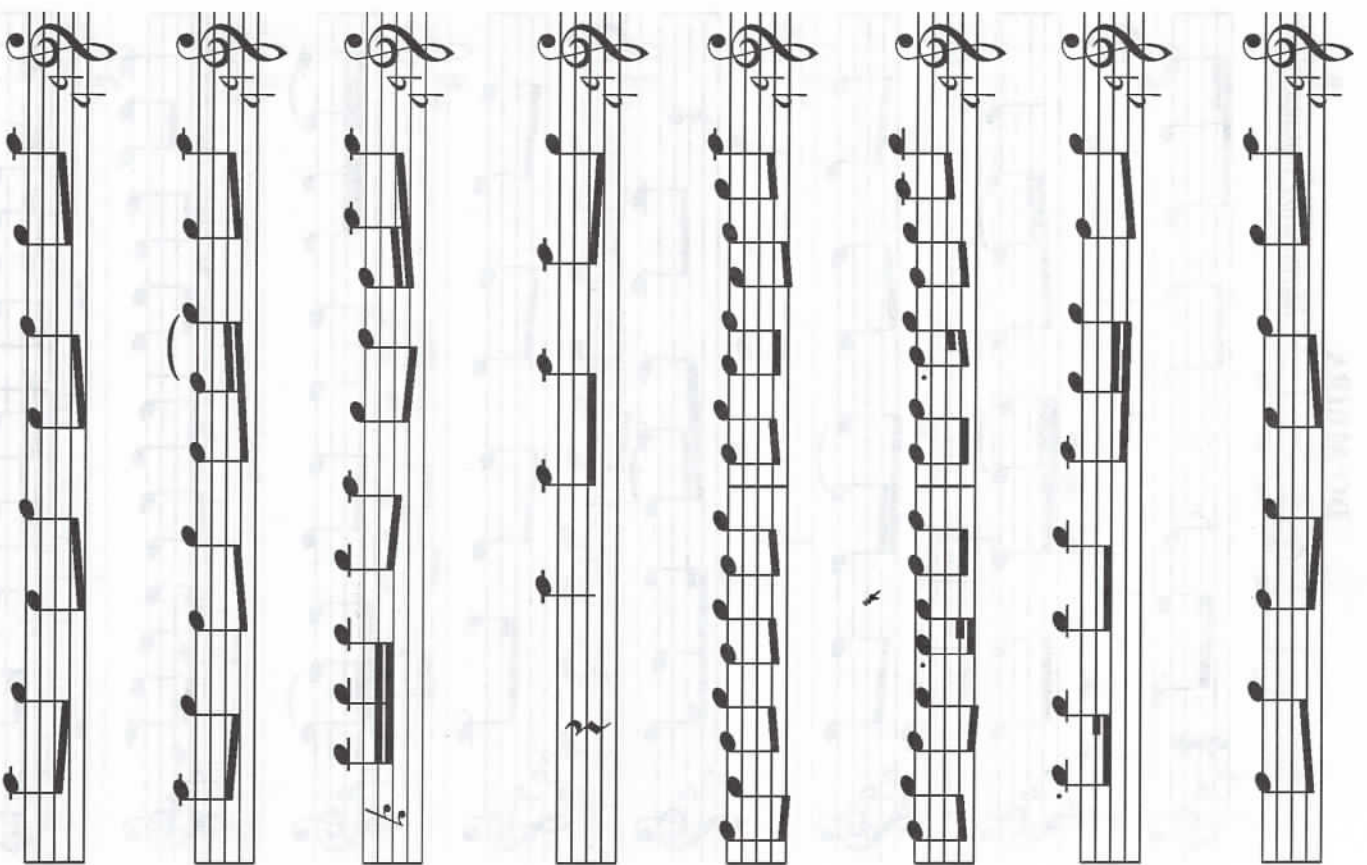
F. Karomatov notaga olgan

104

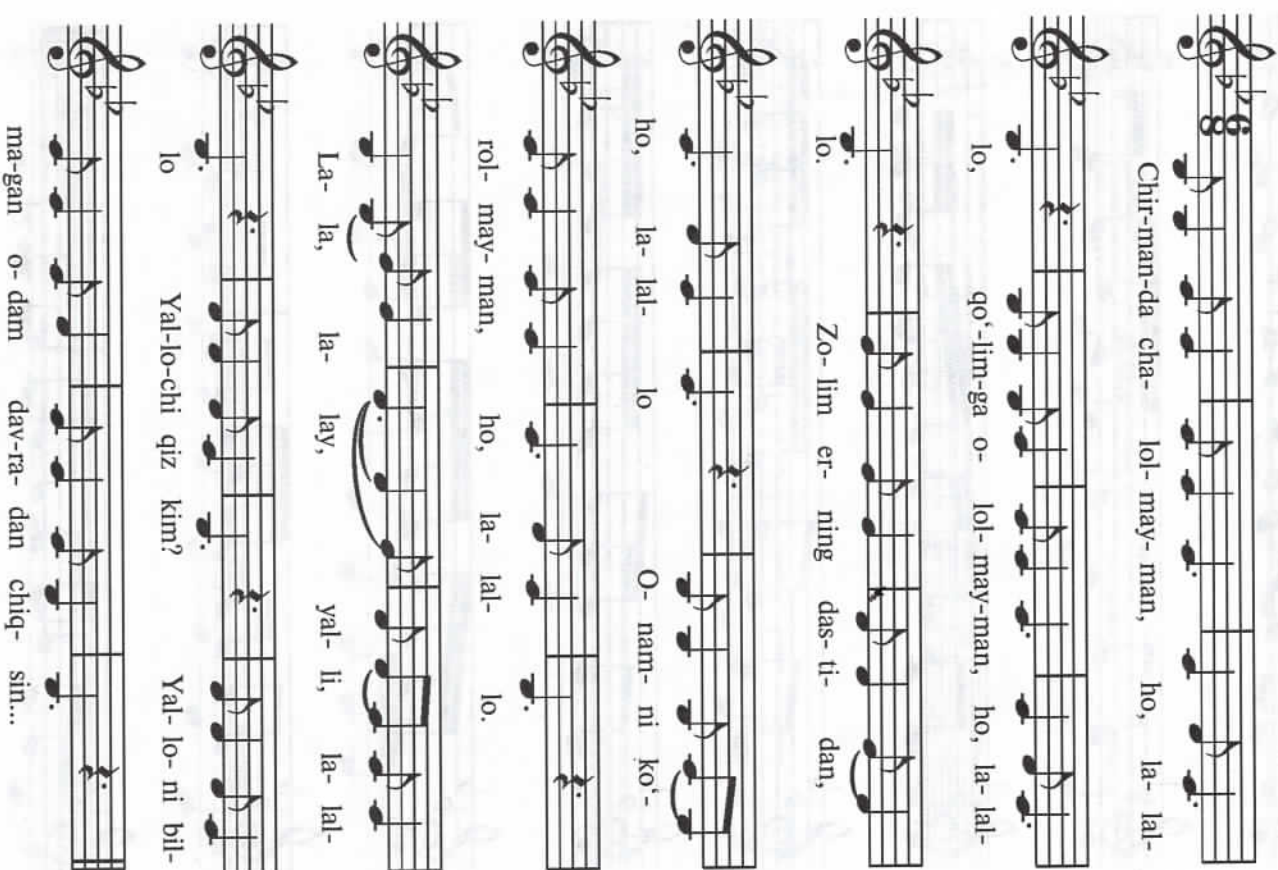

105

HO, YALLO

F. Karomatov notaga olgan

Chir-man-da cha- lol-may-man, ho, la-lal-lo,
qo'-lim-ga o- lol-may-man, ho, la-lal-lo.
Zo-lim er-ning das-ti-dan,
ho, la-lal-lo O-nam-ni ko'-
rol-may-man, ho, la-lal-lo.
La-la-lay, yal-li, la-lal-lo
Yal-lo-chi qiz kim? Yal-lo-ni bil-
ma-gan o-dam dav-ra-dan chiq-sin...

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O.A.Ibrohimov. O'zbek xalq musiqasi ijodi (Metodik ko'rsatma). I qism. T. 1994. UMNHTM nashriyoti.
2. R.Yunusov. O'zbek xalq musiqasi ijodi (Metodik tavsiyalar). II qism. T. 2000. UMNHTM nashriyoti.
3. P.C.Абдуллаев. «Обрядовая музыка Центральной Азии». T. 1994. «Фан».
4. Is'hoq Rajabov. «Maqom asoslari». T. 1992.
5. R.Tursunov. «Xalq musiqasi ijodiyoti va adabiyoti». T. 2002.
6. P.Юнусов. «Макомы и мугамы». T. «Фан». 1992.
7. R.Tursunov. «Ashula va raqs ansambli bilan ishlash uslubiyoti». G'.G'ulom nashriyoti. T. 2002.
8. F.N.Karomatov. «O'zbek xalq musiqasi merosi». II qism. G'.G'ulom nashriyoti. T. 1985.
9. Z.B.Nazarov. «An'anaviy ansambli». T. 2005. UMNHTM.
10. R.Tursunov. «Xalq kuylarini notalashirish». T. 2002.
11. O'.Toshmatov. «Folklor qo'shiqlari». T. 2003.
12. A.Жомий. «Трактат о музыке». T. 1960.
13. I.Rajabov. «Maqomlar masalasiga doir». T. 1963.

MUNDARIJA

Kirish	3
Xalq musiqasining umumnazariy masalalari	5
Mehnat qo'shiqlari	7
Mavsumiy marosim qo'shiqlari	11
Oilaviy marosim qo'shiqlari	13
Diniy navolar	15
Qo'shiq	17
Ashula	19
Lapat	21
Yalla	21
Terna	23
Og'zaki an'andagi professional musiqaga	24
Shashmaqomning cholg'u bo'limi — «Mushkilot»	27
Shashmaqomning ashula bo'limi — «Nasr»	28
Tinglash va kuylash uchun qo'shiq va kuy namunalari	29
Ilovalar	34
Foydalanilgan adabiyotlar	109

O'quv qo'llanma

**Hamidulla Nurmatorov,
Nasiba Yo'ldosheva (Yuldasheva)**

O'ZBEK XALQ MUSIQA IJODI

Kash-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma

Muharrir *M. Yo'ldosheva*
Musavvir *R. Zulfarov*
Badiiy muharrir *A. Bobrov*
Texnik muharrir *T. Smitnova*
Musahhah *D. To'yehiyeva*
Kompyuterda tayyorlovchi *B. Ashurov*

IB № 4425

Bosishga 31.07.2007-y. da ruxsat etildi. Bichimi 60 x 90 ¹/₁₆.
Tayms garniturası. Ofset bosma. 7,0 shartli bosma taboq.
8,5 nashr tobog'i. Jani 1930 nusxa. 249 raqamli buyurtma.
29-2007 raqamli shartnoma. Bahosi shartnoma asosida.

O'zbekiston matbuot va axborot agentligining
G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
100129. Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.
100128. Toshkent, Usmun Yusupov ko'chasi, 86.

Bizning internet manziliimiz: www.iptdugulom.uz

Nurmatov H.

O'zbek xalq musiqasi ijodi. Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma./H.Nurmatov, N.Yo'ldosheva; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi. T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007. 112 b.

I. Yo'ldosheva N.

«O'zbek xalq musiqasi ijodi» o'quv qo'llanmasi nazariy va amaliy qismlardan iborat bo'lib, unda o'zbek xalqining uzoq o'tmishidan saqlanib kelinayotgan urf-odatlar, marosimlar va ularda ijro etiladigan kuy va qo'shiqlar bayon etilgan. Ushbu qo'llanma Respublika pedagogika kollejlari ta'lim o'layotgan o'quvchi va o'qituvchilar uchun tavsiya etiladi.